

3.5.2020

התייחסות עמותת 'סיכוי' לקראת גיבוש תוכנית ממשלתית להתמודדות המשק עם נזקי הקורונה

לקראת גיבוש תכנית סיוע כלכלית להתמודדות המשק עם נזקי הקורונה, להלן התייחסותה של עמותת 'סיכוי' לצרכים הייחודיים של האזרחים הערבים, והיישובים הערביים, בהקשר זה, ולאתגרים מיוחדים איתם הם נאלצים להתמודד בימים אלה, שדורשים מתן מענה ראוי והולם במסגרת התכנית, הכל כפי שיפורט להלן:

תוכן עניינים

1.	המלצות רוחביות – בשגרה ובחירום.....	3
1.1	שיתוף הציבור הערבי בתהליכי ומוקדי קבלת ההחלטות.....	3
1.2	הגדרת מטרות, יעדים ומדדי תפוקה ותוצאה המתייחסים לחברה הערבית.....	3
1.3	הסברה והנגשה של מידע ושירותים לאזרחים הערבים.....	4
1.4	מודל לפיתוח מערך חירום מקומי ברשויות המקומיות הערביות.....	4
1.5	צו השעה – חיזוק הרשויות המקומיות הערביות.....	5
1.6	חיבור בתים שנבנו ללא היתר לחשמל ולתשתיות אינטרנט.....	6
2.	הכנסות של רשויות מקומיות.....	7
2.1	ירידה כללית בהכנסות מארנונה של מגורים ועסקים.....	7
2.2	סיוע כלכלי לרשויות הערביות.....	8
2.3	הקצן לצמצום פערים.....	9
3.	עסקים.....	10
3.1	עסקים קטנים בחברה הערבית – רקע וחסמים.....	10
3.2.1	קרן הלוואות בערבות מדינה ומענק לעצמאים.....	12
3.2.2	קרנות השקעה לטיפול באשראי חוץ בנקאי.....	13
3.3.3	מסלולי סיוע של משרד הכלכלה.....	13
3.2	תעסוקה בחברה הערבית.....	13
3.3	תמיכות וסיוע המדינה לעמותות ומלכ"רים.....	19
3.4	קרן הלוואות בערבות מדינה.....	19

20.....	קרן מענקים יעודית למגזר השלישי.....	3.5
20.....	תיירות.....	4.
21.....	בראות.....	5.
22.....	רווחה.....	6.
22.....	ביטחון תזונתי.....	6.1
23.....	סיוע בשכר דירה.....	6.2
25.....	האוכלוסיה הערבית-בדואית בנגב.....	7.

הבהרה:

מסמך זה אינו מחליף או מבטל את מסמך ההמלצות להתמודדות החברה הערבית עם משבר הקורונה של הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות אשר צורף להתכתבות בין נציגי העמותה ונציגי אגף התקציבים במשרד האוצר. כפי שמפורט בפרק 1: המלצות רוחביות – בשגרה ובחירום, אנו מאמינים כי התייעצות עם ההנהגה וגופים ייצוגיים של החברה הערבית הינה צעד הכרחי להצלחת כל תכנית ממשלתית הרלוונטית לחברה הערבית ובתוך כך לתכנית הממשלתית להתמודדות המשק עם נזקי הקורונה.

1. המלצות רוחביות – בשגרה ובחירום

1.1 שיתוף הציבור הערבי בתהליכי ומוקדי קבלת ההחלטות

בצל משבר הקורונה, ומאז כניסתן של הנחיות שעות החירום לתוקף, משרדי הממשלה נדרשים לקבל החלטות רבות, בטווחי זמן קצרים וכאלה המערבות גורמים רבים ומשפיעות על קבוצות אוכלוסיה גדולות. עם פרוץ המגיפה הוקם בממשלה מטה חירום ממשלתי בתיאום וריכוז המל"ל. המטה מורכב מנציגי המשרדים הממשלתיים הרלוונטיים והוא הגוף המתכלל את תהליך קבלת ההחלטות להתמודדות עם הנגיף. נכון להיום, קיים תת ייצוג חמור לעובדים ומומחים ערבים בקרב צוותי מטה החירום, צוותי המומחים במינוי המל"ל וכן בקרב הצוותים של משרדי הממשלה השונים להתמודדות עם המשבר. אנו סבורים כי תת ייצוג זה הוא תוצאה ישירה לתת הייצוג של האזרחים הערבים בדרגי הביניים ובמיוחד בדרג הבכיר בשירות המדינה העומד כיום על 7.7%-1%, בהתאמה.¹

ניסיונו מלמד כי מדיניות ותוכניות ממשלתיות אשר גובשו ותוכננו ללא ייצוג ו\או שיתוף נציגים ונציגות ערבים\ות, בדגש על הנהגת הציבור הערבי ואנשי מקצוע ערבים, נתקלות בחסמי עומק המונעים את יישומן בגלל אי התאמתן למאפיינים ולצרכים של היישובים הערבים והחברה הערבית. תובנות אלו מקבלות ביטוי, גם אם באיחור, בהנחיית נציבות שירות המדינה בדבר ייצוג המגוון הישראלי במוקדי קבלת החלטות בתקופת משבר,² וכן בדוח הביניים של הוועדה המיוחדת להתמודדות עם משבר הקורונה בכנסת.

החשיבות בייצוגם של האזרחים הערבים בתהליכי ומוקדי קבלת ההחלטות הינה חיונית בזמני חירום מבלי להפחית מחשיבותה בשגרה. בזמני חירום, ייצוג של החברה הערבית במוקדי קבלת החלטות תסייע בהתאמת מהלכי הממשלה לצרכי ומאפייני החברה הערבית ותוודא יישום מיטבי שלהם ב-"שטח". בזמן שגרה ובתהליך גיבוש מדיניות היציאה מן המשבר, ייצוג הולם של החברה הערבית תאפשר מזעור ההשלכות הכלכליות, התעסוקתיות והחברתיות של המשבר על החברה הערבית, בפרט, והמשק בכלל.

המלצותינו בנושא זה הן:

- הבטחת ייצוגם ההולם של האזרחים הערבים בכל מוקדי קבלת ההחלטות בצוותים המשרדיים, בצוותים הבין-משרדים ובכל מנגנון אשר יוקם. אנו ממליצים כי ייצוג האזרחים הערבים יקודם בשלבים השונים של תהליך גיבוש המדיניות, תכנון יישומה, גיבוש המסרים והנראות הציבורית.
- הקמת מנגנוני שיתוף והתייעצות שוטפים עם הגופים הייצוגיים והמקצועיים של החברה הערבית, ובראשם וועד ראשי הרשויות הערביות ומטה החירום להתמודדות עם מגפת הקורונה בחברה הערבית.
- קידום החלטת ממשלה שתקבע יעד ייצוג חדש ועדכני שיתייחס לדרגים הנ"ל בשגרה ובחירום ובתוך כך לייצוג של נשים ערביות.

1.2 הגדרת מטרות, יעדים ומדדי תפוקה ותוצאה המתייחסים לחברה הערבית

במשך עשרות שנים מופלית החברה הערבית בחלוקת תקציבים ומשאבים ציבוריים בתחומים רבים. המדיניות הממשלתית לאורך השנים הביאה להיווצרות פערים גדולים בין יישובים ערביים ויהודיים ובין אזרחים ערבים ויהודים בכל תחומי החיים. בשנים האחרונות בוצעו תיקונים בכמה ממנגנוני ההקצאה הממשלתיים לחברה הערבית במסגרת החלטת ממשלה מספר 922, ובעקבות זאת החל תהליך של צמצום פערים במספר תחומים כגון: תחבורה, חינוך בלתי פורמאלי ועוד. במקביל לכך, בשנים האחרונות השתכלל והעמיק תהליך תכנון העבודה במשרדי הממשלה, ורבים ממשרדי

¹ דוח גיוון וייצוג בשירות המדינה לשנת תשע"ז-תשע"ח, 2018.

² הנחיית נציבות שירות המדינה 03.23 מיום 2.4.2020

הממשלה ויחידות הסמך עובדים עם תוכניות עבודה המגדירות יעדי ביצוע ומדדי תפוקה ותוצאה. למרות שני תהליכים חיוביים אלה, גם היום, תהליך תכנון העבודה הממשלתי אינו לוקח בחשבון מאפיינים חברתיים, תרבותיים, תכנוניים וקנייניים של האזרחים והיישובים הערביים, וכתוצאה מכך בתחומים רבים נוצרות תוכניות ממשלתיות המיושמות ברמה הארצית, אך אינן ברות יישום בחברה הערבית, ולכן הן מייצרות מוקדי אפליה ואי-שיויון חדשים. כמו-כן, חוסר ההלימה בין היעדים הממשלתיים הארציים לאותם מאפיינים ייחודיים של החברה הערבית מפחיתים מן המהימנות והתוקף שלהם בכל הנוגע ליעילות התכנון על החברה הערבית, מונעת קבלת תמונת מצב מהימנה ומקשה על תכנון המדיניות העתידית. משבר הקורונה המחיש בעיה זו ביתר שאת, כאשר נוכחנו שתכנון מערך הבדיקות, הפצת הנחיות הבטיחות ומתן התמיכות השונות לא תוכנן בהתאמה לחברה הערבית, וכלי המדיניות השונים יושמו באופן חלקי מאוד בקרב הציבור הערבי.

המלצותינו בנושא זה הן:

אנו ממליצים לכלול התייחסות ספציפית לצורכי החברה הערבית במטרות, ביעדים ובמדדי התפוקה והתוצאה של התכנון הממשלתי בתקופת הקורונה, וגם לאחריה, וכן במעקב אחר יישומן. לצורך כך, יש להנחות את אגפי האסטרטגיה ותכנון המדיניות בכלל משרדי הממשלה להטמיע יעדים ומדדים ליישום מדיניות חדשה בחברה הערבית בכל תוכניות העבודה החדשות.

1.3 הסברה והנגשה של מידע ושירותים לאזרחים הערבים

החברה הערבית מהווה כ-20% מאזרחי המדינה כמו-כן מהווה קבוצת אוכלוסיה בעלת זהות, שפה ותרבות ייחודיות. עם זאת, אנו נוכחים לדעת שוב ושוב כי מידע רלוונטי לכל הציבור אינו מתורגם ומונגש בשפה הערבית, אינו מותאם לתרבות הערבית ואינו מופץ בערוצי המדיה הפופולאריים בקרב החברה הערבית. כמו-כן, ישנם פערים סביב הנגשת השירותים הממשלתיים לחברה הערבית, הן ברמת ההנגשה הגיאוגרפית של שירותים ליישובים ערביים, והן ברמת השירותים המקוונים. אפליה זו מהווה חסם רחב משמעותי בפני האזרחים הערבים למיציא זכויותיהם, ומונעת מימוש תקציבים ומשאבים, כגון מענקים, הטבות מס ועוד, אשר מוקצים לסיוע לכלל האזרחים, כולל הערבים, בהתמודדות עם נזקי הקורונה.

המלצותינו בנושא זה הן:

- הקצאת תקציבים ייעודיים להבטחת ההנגשה של כלל השירותים הממשלתיים, בדגש על מילוי טפסים ושליחת העלאת מסמכים הן במדיה הדיגיטלית, והן ובאופן ידני, בשפה הערבית.
- וידוא כי התרגום לערבית של טפסים, הודעות ושירותים, הינו באיכות הולמת ושהמידע מועבר באופן ברור.
- וידוא כי מערכי ההסברה של המשרדים השונים כוללים נציגים ערבים, מקבלים תקציבים שווים לפרסום והסברה לאזרחים הערבים, וככל שעולה הצורך, גם מתייעצים ומשתפים את נציגי החברה הערבית בתכנון והוצאה לפועל של מהלכי הסברה.
- וידוא כי שירותים ממשלתיים המצריכים הגעה לסניף מונגשים תחבורתית ו\או מוקמים ביישובים ערביים עפ"י הצורך ובאופן שיויוני בהשוואה ליישובים יהודיים. כמו-כן, יש להקפיד שהשירות ניתן במועדים קבועים, בתדירות גבוהה ותוך יידוע הציבור לגבי מועדי מתן השירות.

1.4 מודל לפיתוח מערך חירום מקומי ברשויות המקומיות הערביות

בימים האחרונים מתרחשים שני תהליכים מקבילים ומנוגדים: מחד, תהליך יציאה הדרגתי ורב שלבי של המדינה ממשבר הקורונה, בהובלת הממשלה; ומאידך, תהליך החמרה בשיעורי ההידבקות בקורונה ביישובים הערביים, ובהתאם לכך, גם עלייה בשיעור האוכלוסייה בסיכון ומספר המבודדים. כאמור, שני תהליכים אלה מתרחשים במקביל, ובתקופה רגישה של

חגים ותחילת חודש הרמדאן. מציאות זו מחייבת את הרשויות המקומיות הערביות ואת המדינה, לבצע הערכות מיוחדות להתמודדות יעילה ומהירה עם המצב, הכוללת גיבוש מדיניות יעילה ומותאמת לצורכי החברה הערבית, פיתוח כלים מקומיים להתמודדות עם המשבר, וכן הקצאת תקציבים ומשאבים ייעודיים ומספקים על מנת לבלום את מגמת התפשטות הנגיף.

לאור האמור, פיתחנו בעמותת סיכוי, ותוך התייעצות עם ועד ראשי הרשויות הערביות, **מודל ייחודי** ויעיל המסייע לרשויות המקומיות הערביות להתנהל מול שתי המגמות הנ"ל: ראשית, ליעיל את ההתמודדות של הרשויות עם משבר הקורונה ושנית להבטיח יישום של "אסטרטגיית היציאה" הממשלתית ברשויות הערביות. מעל הכל, אנו סבורים כי מודל זה מייצר מנגנוני ותהליכי עבודה שוטפת בין השלטון המקומי לשלטון המרכזי אשר מהווים מפתח לחיזוק הרשויות המקומיות הערביות בזמן המשבר ולאחריו תוך ניצול מקסימלי של תקציבים ומשאבים.

יתרונותיו של המודל נעוצים בהיותו מבוסס על איגום משאבים של הרשות, יצירת כלים מקומיים המותאמים לצורכי התושבים, שיפור זרימת המידע הנחוץ להתמודדות יעילה עם המגפה ויצירת איזון בין מעורבות הרשות המקומית כגורם מקצועי בעל ידע מקומי לבין מעורבות גורמי האכיפה וכוחות הצבא והמשטרה אשר מעורבותם מעוררת רגישות בקרב הציבור הערבי בשל הרקע ההיסטורי וחוסר האמון העמוק.

המודל המוצע מבוסס על שני מהלכים התחלתיים עיקריים: הקמת חדר מצב רשותי וביצוע מיפוי יישובי.

חדר המצב הרשותי - חדר המצב הרשותי יכלול עובדי רשות בדגש על בעלי מקצוע בתחום הרווחה, התכנון האורבני, ותכנון מדיניות, וכן נציגי ציבור בעלי השפעה על התושבים. חדר המצב יהיה הגוף המנהל ומתכלל את פעילות הרשות המקומית להתמודדות עם המשבר, בכל הרמות, ויהווה כתובת למשרדי הממשלה וגורמים הפועלים מטעמם, וכן לוועד הערבי לחירום, ולמטה הבין משרדי להמאבק בקורונה בחברה הערבית להעברת הנחיות ומידע חיוני, לרבות התייעצות ודיווחים.

מיפוי יישובי - מיפוי יישובי מהווה כלי יעיל בידי חדר המצב לביצוע כל פעילות בהמשך. אנו ממליצים לבצע 2 רמות של מיפוי: מיפוי החולים והמבודדים ומיפוי מרחבי של היישוב. המידע שיעלה מן המיפוי וכן נגישות למפות עצמן יהיה לרשות המקומית בלבד, וייעשה תוך שמירה על חוקי הגנת הפרטיות וכל הוראה חוקית אחרת.

המלצותינו בנושא זה הן:

- הקצאת תקציב ייעודי לצורך הקמה ותפעול של חדר המצב הרשותי לרבות תקצוב זמני למשרה של מנהל המערך שיתפנה למשימה זו ויבחר ע"י הרשות, וכן תקציב למיפוי היישוב ולהקמת תשתית טכנולוגית תומכת ומימון ההקמה והתפעול של המוקדים השכונתיים כפי שמתוארים בפירוט המודל.

1.5 צו השעה – חיזוק הרשויות המקומיות הערביות

כאמור לעיל, משבר הקורונה הנוכחי הדגיש את החשיבות של חיזוק הממשקים ושיתוף הפעולה בין משרדי הממשלה לרשויות המקומיות הערביות תוך ההכרה ברשויות המקומיות כגורם מקצועי בעל ידע מקומי ומודע לצורכי התושבים, לצורך מתן מענים מידיים לצרכים העולים מהשטח בצורה מותאמת למאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הערבית.

חיזוק הממשקים והמשכיות של שיתוף הפעולה בשגרת העבודה הרגילה וביתר שאת בעת משבר, תלוי במידה רבה במעורבותם האקטיבית של הדרגים המקצועיים ברשויות במקומיות ובחיזוק היכולות המקצועיות והניהוליות של כוח אדם

בכל הקשור למוכנותן ויכולתן של רשויות ערביות לתפקד בזמן משבר, עדויות מהשטח מראות כי קיימת שונות בהקשר זה בין הרשויות המקומיות הערביות: כך, רשויות חזקות בעלות יכולות תכנון אסטרטגיות ותשתית של ידע ומשאבים, מצליחות לפתח אסטרטגיות פעולה יעילות ומהירות, באופן יחסי, להתמודדות עם המצב תוך תהליך של שיתוף ציבור, בעוד רשויות מוחלשות נמצאות בפיגור גדול נוכח המחסור במשאבים בסיסיים כמו כוח אדם, ידע והכשרה מקצועיים, וכן ממשק רופף ולא יעיל עם הגורמים הממשלתיים הרלוונטיים.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **הקצאת כוח אדם מקצועי ברשויות הערביות:** המנהל המקומי נחלק לשני סוגי נושאי תפקידים: הסוג הראשון כולל נושאי תפקידים בכירים סטטוריים אשר החוק מחייב את הרשות המקומית למנות. הסוג השני כולל בעלי תפקידים אחרים זוטרים ובכירים אשר מספרם משתנה לפי גודל הרשות ואופיה. המשבר הנוכחי הדגיש את חשיבותו של כוח אדם מקצועי ומיומן מן הסוג השני, בכלל, ומחלקות ההנדסה, בפרט. אנו סבורים כי קליטת כוח אדם איכותי יביא לניהול תקין יותר של הרשות בשגרה וחירום. לאור האמור, יש צורך בהקצאת משאבים לאיוש משרות ייעודיות לרשויות הערביות, אשר יתנו מענה דפרנציאלי למחסור כוח האדם המקצועי ברשויות תוך התחשבות במבנה הניהולי של כל רשות, ולא רק לגודל האוכלוסייה. כמו-כן, יש חשיבות רבה בחיזוק מחלקות ההנדסה דרך הרחבת מעגל הזכאות של הרשויות הערביות למשרות של מתכנן אסטרטגי וממונה תחבורה ציבורית, לאור תרומתם המכרעת בחיזוק היכולת המקצועית של המחלקות וטיוב השירותים לאזרח.
- **הקמת תשתית טכנולוגית, וקידום דיגיטציה ברשויות הערביות:** סקר שנערך על ידי המשרד לשוויון חברתי הראה ש-60% מהרשויות מדווחות על מחסור באמצעים דיגיטליים המאפשרים גישה מרחוק ועבודה מהבית כגון: מחשבים ניידים, תוכנות לגישה מרחוק למאגרי מידע של הרשות, תשתית אינטרנט סלולרי.³ כמו כן, חלק ניכר מהרשויות חסרות גישה למערכות ניתוח המידע הגיאוגרפי (GIS) והכשרה מקצועית מתאימה לעובדי הרשות. ראוי לציין כי מערכות אלו הם בעלות חשיבות רבה בניתוח והצגת המידע, וכן להנגשת השירותים לאזרח. בנוסף לאמור, הרשויות הערביות נמצאות בפיגור גדול ביחס לרשויות יהודיות בכל הקשור לדיגיטציה של השירותים והנגשת השירותים לאזרח דרך אתרי האינטרנט, דבר המקבל ביטוי משמעותי בעת המשבר הכופה על ריחוק חברתי והישארות בבית. לאור האמור, אנו ממליצים להקצות תקציב יעודי להקמת תשתית טכנולוגית ברשויות הערביות וקידום הדיגיטציה כמנוף לצמיחה כלכלית ובת קיימא, לרבות מתן הכשרות לדרג המקצועי למתן כלים לתפעול, אחזקה ושימוש של המערך הטכנולוגי.
- **חיזוק הממשקים והעברת המידע בין הרובד המקומי למשרדי הממשלה:** אחד הגורמים החשובים ביחסים בין השלטון המרכזי למקומי קשור ביכולת של השלטון המקומי להציג את צרכיו בכלים המקובלים למקבלי ההחלטות בשלטון המרכזי. דברים אלו נכונים ביתר שאת בשעת משבר כך יש חשיבות לזרימה רציפה של מידע ועדכונים מהרובד המקומי לרובד הארצי ולהפך, על מנת להביא לקבלת החלטות מושכלות בזמן אמת, ושיתוף הרובד המקומי בכל תהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות להתמודדות עם המשבר. ברשויות הערביות בשל ריכוזיות היתר, הנובעת ממחסור בכוח אדם תהליך זה כרוך בהרבה קשיים. בשל כך, אנו ממליצים לחזק את הקשר בין הרשות המקומית למשרדי הממשלה דרך יצירת ממשקים ישירים בין הדרג הבכיר במשרדי הממשלה באמצעות פקידים, לבין הדרג המקצועי הבכיר ברשויות, ובעלי התפקידים הסטטוריים.

1.6 חיבור בתים שנבנו ללא היתר לחשמל ולתשתיות אינטרנט

העדר תכנון לאורך שנים ארוכות הביא לבנייה ללא היתר ביישובים הערביים, שכן הצורך בקורת גג הביא משקי בית רבים

³ ממצאי סקר - חברה ערבית, ממצאי מיפוי תמונת על פי נציגי רשויות מגזר המעוטם, המשרד לשוויון חברתי, 16.04.2020.

לבנות בלית ברירה ללא תהליך תכנוני. בתים אלו אינם מחוברים כיאות לרשת חשמל ואין להם תשתיות תקשורת נאותות. כתוצאה מכך, לא מתאפשר חיבור מרחוק למשקי בית רבים ביישובים הערביים. לימודים מרחוק ועבודה מהבית לא מתאפשרים במצב הנוכחי וכן הנגישות לאתרי אינטרנט שיש בהם הנחיות בריאותיות והסברה על התמודדות עם משבר הקורונה - מוגבלת ביותר. יש לדבר השלכות כבדות משקל על החברה הערבית - כלכליות, פדגוגיות ובריאותיות. רוב בתי המגורים נמצאים בתחומי תכנון מתאר או תכנון מפורטות המצויות בתהליך ויכולו לקבל היתרי בנייה לאחר השלמת הליך אישור התכנון.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **בטוח הקצר,** אנו ממליצים לפעול ולחיבור מידי של הבתים לרשת החשמל ולתשתיות תקשורת.
- **בטוח הארוך,** אנו מבקשים לפעול להאצת ההסדרה והתכנון המפורט ביישובים הערביים, כך שיתוקצבו ויתוכננו מספר מתחמים במקביל. אנו מבקשים העברת התקציבים הנדרשת לרשויות המקומיות הערביות במסגרת ההסכמים האסטרטגיים שנחתמו עימן. כמו כן, יש להמשיך ולהקפיא כל הליכי אכיפה עד מתן מענה לסוגיות אלו. שפירוט של המלצות מדיניות לשיפור התכנון ביישובים הערביים ניתן למצוא [בנייר העמדה](#) שלנו על התחום הזה.

2. הכנסות של רשויות מקומית

2.1 ירידה כללית בהכנסות מארנונה של מגורים ועסקים

חולשת הרשויות הערביות בהתמודדות עם משבר הקורונה ויכולותיהן להשתקם מהמשבר בהצלחה מושפעים, בין השאר, גם מן הירידה החדה שיצר המשבר בהכנסותיהן העצמיות לרבות מגביית תשלומי הארנונה. נוכח המצב, פנה הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות לרו"מ ולכלל משרדי הממשלה הרלוונטיים בדרישה לקבלת מענקים ייחודיים, באופן מידי, שיפצו את הנזקים הכלכליים האמורים.

דרישה זו של הוועד הארצי של ראשי הרשויות באה על רקע הקצאה תקציבית מיוחדת של משרד הפנים לכלל הרשויות המקומיות בסך של 2.8 מיליארד ש"ח כדי לפצות אותן על פגיעה בהכנסותיהן העצמיות עקב הפטורים מתשלומי הארנונה שהעניקה הממשלה לעסקים מסחריים ותעשייה. הצבת קריטריון זה של פיצוי על הכנסות מארנונה עסקית ותעשייתית בלבד פגע קשות ברשויות המקומיות הערביות וגידם את חלקן מהקצאה זו על סך של 47 מיליון ש"ח בלבד, כ- 1.7% מכלל ההקצאה הנסקרת. בפניית הוועד הארצי למשרד האוצר והפנים דרשו מפורשות לפעול לשינוי הקריטריונים של הקצאה זו המתעלמת מצרכי השלטון המקומי הערבי הנסמך בעיקרו על גביית ארנונה ממגורים (המהווה כ- 80% מכלל הכנסותיה העצמיות של הרשות המקומית הערבית), לעומת השלטון המקומי היהודי, שארנונה למגורים מהווה רק 30% מהכנסותיו העצמיות, בעוד 70% מההכנסות של אותם יישובים מגיע מארנונה מעסקים ותעשייה. מיפוי שערך הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות מצביע על ירידה מוערכת בגביית ארנונה ממגורים של 70 מיליון ש"ח בחודש.

המלצותינו בנושא זה הן:

- להיענות לדרישת וועד ראשי הרשויות ולהתאים את הקריטריונים של מענק מיוחד זה של משרד הפנים למאפייני יכולות הרשויות הערביות בכל הנוגע לגביית ארנונה מעסקים. זאת, על רקע החולשה הפיננסית הרוחבית בקרב הרשויות הערביות כפי שתפורט בהמשך, ועל רקע הרכב בסיס הארנונה הייחודי של הרשויות הערביות, אשר מורכב ברובו מהכנסות ארנונה למגורים.

2.2 סיוע כלכלי לרשויות הערביות

דרישות אלה להתאמת הקריטריונים לקבלת מענקי הסיוע לרשויות המקומיות עולות בקנה אחד עם ממצאי המחקר של [עמותת סיכוי ומרכז אינג'אז](#) אודות הבעיות והחסמים המשפיעים על יכולתן של הרשויות המקומיות הערביות לגייס מקורות מימון לתקציבן השנתי. ממצאי המחקר מצביעים בבירור על כך שהגורם העיקרי למיעוט ההכנסות של הרשויות המקומיות הערביות ממקורות עצמיים נובע מבסיס מס נמוך תוך הפרכת הטענה כי המצב הכלכלי הקשה שבו נתונות הרשויות המקומיות הערביות נובע אך ורק משיעורי גבייה נמוכים של מסי ארנונה. שיעורי גבייה נמוכים אכן מאפיינים את הרשויות המקומיות הערביות, אולם, שיעורי גבייה גבוהים יותר כשלעצמם, ללא הגדלה משמעותית של בסיס המס, באמצעות השקעה ממשלתית אינטנסיבית בפיתוח הכלכלה והחברה בתחומי הרשויות המקומיות הערביות, לא יביאו מזרז למצבן. הצורך הדחוף בהגדלת בסיס המס בולט עוד יותר על רקע הנסיגה המתמדת בתקצוב הממשלתי, ומשום כך קיים פוטנציאל נמוך לתקצוב זה לתקן פערים ואי-שוויון.

זה עשור ויותר מצויות הרשויות הערביות במשבר פיננסי מתמשך, וכתוצאה ממנו הן נקלעות שוב ושוב למצבים של חוסר יכולת למלא את תפקידן וייעודן העיקרי כספקיות שירותים לאוכלוסייתן. המשבר ברשויות המקומיות הוא, בין היתר, תוצר תהליך מתמשך של שינוי במשקל רכיבי מקורות המימון של תקציב הרשויות המקומיות. בעוד שרכיב ההשתתפות הממשלתית (בעיקר - תקציבי חינוך, רווחה ומענקי איזון) במימון תקציבי הרשויות המקומיות הולך ומצטמצם, רכיב ההכנסות העצמיות (בעיקר - ארנונה, היטלים ואגרות) תופס נתח הולך וגדל מסך התקציב. בשנת 2011 היוו ההכנסות העצמיות 66% בממוצע מתקציב כלל הרשויות המקומיות. ברשויות הערביות היוו ההכנסות העצמיות 31% בלבד. במקביל, וכתוצאה מנסיגת המימון הממשלתי, הולכים ומתרחבים תחומי השירות שבאחריות הרשות המקומית לספק במימון עצמי, אך לא תמיד עומדים לכך האמצעים הדרושים. הרשויות המקומיות הערביות אינן היחידות שחוו חוות משבר, אולם העוצמה ועומק המשבר הינם ייחודיים לרשויות הערביות בשל המחסור החמור בהכנסות עצמיות ותלותן הגדולה יותר בתקציבים ממשלתיים.

הפערים במקורות התקציביים בין רשויות ערביות ליהודיות ניכרים בעיקר במקורות העצמיים, ונובעים ממספר בעיות, שהעיקרית שבהן היא בסיס מס נמוך. כלומר, מצאי דל מאוד של נכסים מניבי ארנונה בכל אחד ואחד מסיווגי הארנונה - מגורים, תעשייה, מסחר, תיירות, בנקים, מתקני תשתית וכיו"ב. כך, למשל, במחוז הצפון, ההכנסה לנפש מארנונה על עסקים עמדה על 132 ש"ח לנפש ברשויות הערביות, לעומת 390 ש"ח לנפש ברשויות היהודיות בדירוג חברתי-כלכלי ובסדר גודל אוכלוסייה דומים ובאזור גיאוגרפי זהה. עוד מצאנו, שהתקציבים הממשלתיים, אין בהם די כדי לצמצם את פערי ההכנסה בין הרשויות הערביות ליתר הרשויות המקומיות. אמנם הרשויות המקומיות הערביות נהנות זה עשור ממענק איזון גבוה לנפש, ביחס ליתר הרשויות המקומיות, אולם בשל הקצאה ממשלתית חסרה לסכום הכולל של המענק ואי עמידה של הרשויות הערביות בסף גביית הארנונה שקבעה הממשלה, הן אינן מצליחות למצות את מלוא פוטנציאל ההכנסה שלהן ממענק האיזון. בתקציב החינוך, אמנם הרשויות הערביות נהנות מהקצאה ממשלתית לתלמיד (בגילאי 3-18) גבוהה מעט יותר מאשר הרשויות היהודיות, אך נפער פער משמעותי בסך ההוצאה לתלמיד, שנובע בעיקר ממחסור בהכנסות עצמיות. פער זה מותיר לתלמיד ברשויות הערביות כשני שלישים מההוצאה הממוצעת לתלמיד ברשויות היהודיות.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **הרחבת התכניות הייעודיות** עד להתבססותן של מקורות עצמיים לרשויות המקומיות הערביות. לפיכך יש צורך מידי בהגדלת תקציבן של הרשויות המקומיות הערביות ממקורות ממשלתיים בכמיליארד ש"ח כתוספת מיידית לתקופת גישור. תוספת זו, לצד ההכנסה בתקציב הרשויות המקומיות הערביות, תיועד למימון תכניות ייעודיות והיא צעד ביניים הכרחי במטרה לשדרג את מערך השירותים המקומיים והקהילתיים בכלל היישובים הערביים. אנו ממליצים לייעד את התוספת הנ"ל לטובת:
 - גיבוש ויישום תכנית ייעודית בתחום השירותים הקהילתיים בתחומי החינוך ובתחום הרווחה והעבודה הקהילתית,

הממומנת באמצעות תוספת תקציבית, במקביל לפיתוח הפיזי, וכנדבך חשוב במערך הפיתוח הכלכלי בתחומי הרשויות המקומיות.

○ המשך והרחבה משמעותית של תכניות הפיתוח בתחום הכלכלי והפיזי של היישובים הערביים, כולל תכניות לשילוב בתעסוקה, פיתוח אזורי תעסוקה (תעשייה, מלאכה, מסחר ושירותים), תשתיות תחבורה, תחבורה ציבורית, תמיכה וליווי עסקים וכו'. דגש מרכזי צריך להינתן לפיתוח כלכלה מקומית ברשויות המקומיות הערביות. כל זאת, תוך תמיכה, ליווי וחיזוק הצוות המקצועי ברשויות המקומיות מטעם משרדי הממשלה.

- **הגדלת מענק האיזון** לרשויות הערביות כך שהוא יצמצם באופן משמעותי את הפערים בהוצאה של הרשויות המקומיות הערביות מול היהודיות. אנו מודעים למגמת צמצום מענקי האיזון בשנים האחרונות, אך אי הגדלת מענקי האיזון לרשויות הערביות תנציח מדיניות לא שוויונית ואף מפלה.
- **חלוקה מחדש של ארנונה מאזורי תעשייה קיימים.** אזורי תעשייה גדולים הוקמו סמוך ליישובים ערביים, אך בשטחי השיפוט של יישובים יהודיים, ולכן האחרונים הם אלו שנהנים מהארנונה. יש לקבוע קריטריונים שיתחשבו הן בצדק חלוקתי מצד אחד, ומצד שני גם ברשות המקומית שהשקיעה מאמץ ומשאבים בהקמת אזורי התעשייה. התוצאה צריכה להיות חלוקת הארנונה שוויונית והוגנת מחלק מאזורי התעשייה בין הרשויות הערביות והיהודיות הסמוכות.

2.3 הקדן לצמצום פערים

בבעלותה של מדינת ישראל נכסים ושטחים רבים, הנמצאים בתחומי השיפוט של הרשויות המקומיות. בדומה לגופים פרטיים, מחויבת המדינה בתשלום ארנונה לרשויות שבשטחן נמצאים מוסדותיה. ארנונה זו, מהווה הכנסה משמעותית עבור רשויות שבשטחן נמצאים שטחים ומוסדות אלו. עם זאת, פריסתם של המוסדות הממשלתיים במרחב אינה שווה: בחלק מהרשויות יש מוסדות ממשלתיים רבים ואילו ברשויות אחרות אין מוסדות ממשלתיים כלל. מכאן שטרם הקמת ה'קרן לצמצום פערים', רשויות מסוימות זכו בתוספת הכנסה משמעותית מכספי המדינה ואילו רשויות אחרות לא זכו בתוספת זו, ללא קשר ליכולתן הכלכלית. על מנת לתת מענה לפער זה ובמטרה לקדם עקרונות של צדק חלוקתי, הקימה המדינה בשנת 2016 את ה'קרן לצמצום פערים', אשר מספקת במתכונתה הנוכחית מענה חלקי לבעיה זו. אולם ניתוח שערכנו למנגנון ההקצאה של הקרן מלמד כי קיימים קריטריונים במנגנון הנוכחי אשר מפלים באופן מערכתי את הרשויות המקומיות הערביות, מביאים לחלוקה לא שוויונית של תקציב הקרן, ומונעים ממנה לסגור את הפערים בין רשויות יהודיות לערביות.⁴

המלצותינו בנושא זה הן:

- שינוי מבנה ההקצאה של הקרן, כך שיתבסס על קריטריון אחד בלבד: הקצאה לפי היקף שטחי הנכסים המסחריים הקיימים בכל רשות. הקצאה על פי קריטריון זה, המהווה אחד מהקריטריונים של הקרן גם במצב הקיים, יאפשר לצמצם פערים ולפעול לטובת השגת מטרות הקרן לגבי כלל הרשויות (היהודיות והערביות) ויבטיח תיעול משאבים לרשויות הזקוקות להם באופן המשמעותי ביותר.

⁴ נציין כי הניתוח המלא יופיע בנייר עמדה מפורט אותו אנו כותבים בימים אלה ויתפרסם בקרוב. מפאת הדחיפות של כתיבת מסמך זה, שילבנו בתוכו פרק זה על אף שהעבודה על נייר העמדה המפורט טרם הושלמה.

3. עסקים

3.1 עסקים קטנים בחברה הערבית – רקע וחסמים

כ-10% מהעסקים בישראל הם בבעלות ערבים. כ-96% מהעסקים שבבעלות ערבים הם עסקים קטנים (עד 20 עובדים), ו-71% הם עסקים זעירים (עד 4 עובדים). כמו-כן, 54% מהעסקים הערבים הם עסקים שהמחזור העסקי שלהם לא עולה על חצי מיליון ₪ לשנה. מכאן כי קיים חשש חמור לשרידותם של מרבית העסקים הערבים בעקבות המגפה. על רקע זה חשוב לזכור כי 66% מהמועסקים הערבים מועסקים בעסקים קטנים כך שסגירת העסקים תביא לעלייה משמעותית בשיעור האבטלה.

מבחינת הלוואות, רק 30% מהעסקים הערבים לוקחים הלוואות. בין מרץ 2016 ליוני 2019, הקרן להלוואות בערבות מדינה העמידה ערבויות להלוואות בסך של 5.2 מיליארד ₪ כאשר מתוכם 13% מסכומי ההלוואות ניתנו לבעלי עסקים מהחברה הערבית.⁵

השפעות הקורונה על עסקים בחברה הערבית:

הפערים וחסמי הרקע שהוזכרו הופכים את העסקים בחברה הערבית לפגיעים במיוחד לנזקים הכלכליים של משבר הקורונה. סגירת עסקים בבעלות ערבים, ובפרט עסקים הנמצאים ביישובים ערבים, מביאה לצמצום מקורות ההכנסה של בעליהם, לעלייה בשיעור האבטלה בחברה הערבית, ומגבירה את תלותה של החברה הערבית בקצבאות ושירותי רווחה. יצוין, כי מתח הרווחים של בעלי עסקים ערבים נמוך ממילא, ולכן הם עלולים שלא לשרוד את הסגירה הזמנית ולקרוס. קושי בקבלת אשראי באמצעים המקובלים, כתוצאה מהחסמים שיפורטו לעיל, מניע תופעה של פניית עסקים רבים לקבלת הלוואות דרך השוק האפור, דבר המוביל לגביית חובות תוך שימוש באיומים וסחיטת דמי חסות ויש לה קשר נכבד ל אלימות בכלל, ול אלימות בחברה הערבית בפרט.

למצב ישנה השלכה גם על הרשויות שכן סגירת עסקים בבעלות ערבים, הנמצאים ביישובים ערבים מקטינה את נפח ההכנסות של הרשויות המקומיות הערביות (למשל, מארנונה עסקית), ומגבירה את התלות הפיננסית של רשויות קטנות בערים המטרופוליטניות, ובמדינה.

החסמים לקבלת אשראי בחברה הערבית:

72% מהעסקים הערבים מדווחים על קשיים לגייס הון (לעומת 35% מהעסקים היהודים) וכן 51% מבעלי העסקים מדווחים על קשיים בהשגת אשראי בנקאי⁶ לעומת 4% בקרב היהודים.⁷ כלומר קיימים חסמים מובנים במנגנון גם ללא קשר לקורונה, חסמים המועצמים בתקופה זו מה יש צורך לגייס הון לטובת המשך שרידות העסקים. אנו מזוהים 2 סוגי חסמים בקבלת אשראי לעסקים בבעלות ערבים: חסמי קריטריונים וחסמי נגישות.

חסמי קריטריונים:

- קושי בהעמדת בטוחות: עסקים בבעלות ערבים מתמודדים עם העדר בטוחות, או בטוחות פחות "איכותיות", בין היתר בשל בעיית רישום המקרקעין ביישובים הערביים.

⁵ מתוך אתר החשכ"ל – חטיבת מימון ואשראי – נתונים על פעילות קרן ההלוואות לעסקים קטנים ובינונים בערבות מדינה. יצוין, כי אמנם 15% מהבקשות שאושרו הן של בעלי עסקים מהחברה הערבית, אך שיעור ההלוואות מגיע ל-13%. כמו כן, כי על פי אתר החשכ"ל הריבית הגבוהה ביותר נגבתה ע"י בנק מרכנתיל (ריבית של 3.16%) לעומת ריבית של 2.78% בבנקים אחרים. למיטב ידיעתנו, לבנק מרכנתיל יש פעילות גבוהה יחסית בחברה הערבית, והדבר לכאורה מחייב בחינה.

⁶ משרד התמ"ת מינהל מחקרה וכלכלה - סקירות ומחקרים בנושא עסקים בבעלות ערבים - יום עיון בנושא קידום התעסוקה בקרב האוכלוסיה הערבית ושילובה השיוויני בכלכלה הישראלית (שנת 2011)

⁷ המשרד לשוויון חברתי, המתווה האסטרטגי לפיתוח כלכלי של אוכלוסית המיעוטים, 2020

- התנהלות הבנקים סביב דרישת ביטחונות גבוהים כתוצאה מאפליה סטטיסטית: עסקים קטנים בבעלות ערבים נחשבים עסקים בסיכון גבוה (נתפסים כבעלי קשיים בהחזר הלוואות עקב רווחיות נמוכה של העסק, השענות על עסקאות מזדמנות ולא ארוכות טווח), בתקופת קורונה מאפיינים אלה הופכים את העסקים הקטנים בחברה הערבית לפגיעים במיוחד.
- תנאי ההחזר: עסקים קטנים-בינוניים הנמצאים ביישובים בדירוג סוציו-אקונומי נמוך יתקשו להתאושש מן המשבר הכלכלי במהרה ויזדקקו לזמן מושך יותר עד להתייצבותם הפיננסית. לפיכך אנו צופים קושי בעמידה בתנאי ההחזר קיימים של האשראי ובעקיפין ימנע מבעלי עסקים ערבים לבקש אשראי. לפיכך אנו ממליצים להגמיש את הסדרי התשלום ולהתאימם ליכולות העסקים בבעלות ערבים.

חסמי נגישות:

- חוסר אוריינות כלכלית של בעלי עסקים: רתיעה של בעלי עסקים קטנים מלבקש מימון בשל חוסר ידע, והסתמכות על מימון עצמי.
- חוסר אוריינות דיגיטלית: קיימים פערי ידע ומיומנויות כלליים בכל הנוגע לשימוש בכלים דיגיטליים. בנוסף לכך, קיימות בעיות הנובעות מהעדר תשתיות או תשתיות גרועות ביישובים הערביים, שמותרים חלק לא מבוטל מבעלי העסקים הקטנים הערבים ללא אפשרות לבצע פעולות מול הבנקים. במצב זה, הפגיעה בתחבורה הציבורית, הגבלות התנועה, והבידוד הביתי מקשים באופן מיוחד על בעלי עסקים ערבים לנהל את עסקיהם מול סניפי הבנק.
- חוסר נגישות שפתית: כפי שפורט לעיל, במקרים רבים הכלים הדיגיטליים לביצוע התהליך, כמו גם כלים אחרים, אינם מונגשים לשפה הערבית ואינם מותאמים לתרבות הערבית. ההסתמכות על דיגיטציה ולא על מענה אנושי מגבירה עוד יותר את חשיבות הבהירות של השירות וההבנה של מבקש האשראי.
- העדר רישות וריחוק מהשווקים הגדולים: בעלי העסקים הערבים מתאפיינים בסדרי גודל פעילות קטנים, הפוגעים ביכולת חדירה לשווקים חדשים והתמודדות עם מונופולים.
- בעיות תשתית עסקית: בחברה הערבית קיימות בעיות תשתית עסקית חמורות, המתבטאות בין השאר בהעדר פיתוח אזורי תעשייה ביישובים הערבים ובעיות תשתית המקשות על קיום העסק וגם על מתן אשראי לעסק כזה. (פחות מ-3% שטחי אזורי התעשייה נמצאים ביישובים ערבים, ועוד כ-4% באזורים משותפים).

3.2 תוכנית הסיוע למגזר העסקי בעקבות משבר הקורונה

בנוסף לקשיים והחסמים הרחביים שהוזכרו עד כה, עולה כי בצל משבר הקורונה מצבן של משפחות ערביות קשה יותר מבחינת כסף נזיל. בסקר שנערך לאחרונה 42% מהמשפחות הערביות הצהירו כי אין ברשותן כסף נזיל (לעומת 21% מהמשפחות היהודיות), ו-72% מהמשפחות הערביות הצהירו כי הכסף ברשותן יספיק לחודש עד חודשיים בלבד (לעומת 44% מהמשפחות היהודיות).⁸ מכאן כי מבחינת החברה הערבית תכנית הסיוע הממשלתית, אשר פורסמה לאחרונה, הינה קרש הצלה והזדמנות חד פעמית להתאושש מן המשבר הכלכלי.

המלצותינו הרוחביות בנושא זה הן:

- **שקיפות ביעדי התכנית, במידע אודות המהלכים הצפויים ונתונים אודות יישום התכנית** – אנו רואים חשיבות רבה בהגדרת יעדים ברורים ומדידים לתכנית אשר על פיהם ניתן יהיה להעריך את יעילותה ולבצע בה את ההתאמות הדרושות. על היעדים להיות מותאמים לצרכי ומאפייני החברה הערבית וכן שקופים לציבור. כמו-כן, ישנה חשיבות רבה באיסוף, ניתוח ופרסום נתונים המתייחסים ליישום התכנית בישובים הערביים באופן ספציפי.

⁸ מצגת קרנית פלוג, המכון הישראלי לדמוקרטיה

- כאמור לעיל, אנו מעניקים חשיבות רבה בבניית מנגנוני שיתוף והתייעצות בין הגורמים הממשלתיים הרלוונטיים לבניית והוצאה לפועל של תכנית הסיוע לבין הנהגת החברה הערבית ונציגיה. התייעצות ושיתוף אלו חיוניים להשגת יעדי התכנית ויישום מיטבי שלה בקרב קהלי היעד השונים שלה.

להלן התייחסותנו למהלכים הכלולים בתכנית הסיוע.

3.2.1 קרן הלוואות בערבות מדינה ומענק לעצמאים

במסגרת תכנית הסיוע נפתחה קרן יעודית להלוואות בערבות מדינה לסיוע בקושי התזרימי שנוצר בעקבות התפשטות נגיף הקורונה והשפעותיה. הקרן מנוהלת ע"י החשכ"ל וגובה הקרן עומד על 8 מיליארד ש"ח. עפ"י מידע שנמסר על ידי החשכ"ל בוועדת הכספים בתאריך 19.4.20, לקרן הוגשו עד כה כ-40,000 בקשות. 15% מהבקשות הוגשו ע"י בעלי עסקים בישוים ערבים. יחד עם זאת, רק 4% מהבקשות המאושרות היו של בעלי עסקים ערבים. בעניין זה היתה פנייה של ח"כ אחמד טיבי לחשכ"ל לקבל נתונים בעניין זה, ונכון לכתיבת מסמך זה היא לא התקבלה במלואה. המענק לעצמאים/בעלי עסקים קטנים נקבע תחילה לגובה של עד 6000 ש"ח (לחודש מרץ) עד 8000 ש"ח (לחודש אפריל), ובהמשך ולפי התקנות החדשות לסכום של 70% מההכנסה החייבת ועד לתקרה של 10,500 ש"ח, לבעלי עסקים שהכנסותיהם ירדו בעקבות משבר הקורונה. הבקשה אמורה להתבצע באתר רשות המסים. מהפרסומים בתקשורת עולה, כי כ-180,000 בעלי עסקים ועצמאים זכו למענקים לפי רכיב זה. לא ברור כמה מהם הינם בעלי עסקים מהחברה הערבית. פניית ח"כ טיבי בעניין זה לראש רשות המסים נענתה באופן חלקי. כאמור, רוב בעלי העסקים הערבים (54%) מנהלים עסקים בעלי מחזור של עד 500 אלף ש"ח, ועל כן זכאותם למענקים אלה אמורה להיות משמעותית. ברור, כי בעלי עסקים כה קטנים הינם בעלי סיכוי גבוה במיוחד להיסגר בעקבות המגיפה, ולכן קבלת המענקים מבחינתם היא הכרח השרדותי של ממש.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **שקיפות בנתונים** - אנו ממליצים לאסוף, לנתח ולפרסם מידע לגבי כמות הבקשות וסכומי ההלוואות והמענקים שניתנו לבעלי עסקים, לפי חתך אוכלוסייה או ישובים.
- **הקצאת כספי הקרן להלוואות בערבות מדינה לעסקים ערבים** - נוכח מצוקת האשראי המיוחדת בחברה הערבית, **המלצנו בעבר** לקבוע יעד של 20% מסכומי ההלוואות בקרן (הרגילה) בערבות מדינה לעסקים בבעלות אזרחים ערבים, כדי לטפל בתת היצוג החמור של עסקים בבעלות ערבים מכלל המגזר העסקי במשק. בכל הנוגע למשבר הקורונה אנו ממליצים לקבוע הקצאה ייעודית של הלוואות בערבות מדינה בקרן זו לעסקים בבעלות ערבים - בגובה של 15% מסכומי הלוואות.
- **הגמשת הקריטריונים לקרן להלוואות בערבות מדינה** - אנו ממליצים להגמיש את הקריטריונים, ככל שידרש, לצורך עמידה ביעד הנ"ל (15% או 20%). לאור החסמים הכלליים של הנגישות לאשראי בחברה הערבית, והחסמים הנובעים ממשבר הקורונה בפרט, אנו ממליצים להקל בקריטריונים למתן הלוואה בערבות המדינה לבעלי עסקים מהחברה הערבית ולהתאימם ליכולת שלהם לעמוד בהחזרי ההלוואות. ניתן לעשות זאת גם תוך התניית מתן ההלוואה בקבלת שירותי יעוץ וליווי שוטפים ע"י סניפי מעוף. אנו ממליצים להתעלם מהגבלות או העיקולים שהוטלו על חשבונות בעלי עסק לפני 2017, ולהתבסס רק על ההסטוריה הפיננסית של העסק בשלוש השנים האחרונות. כמו כן, מומלץ לצמצם את הדרישה לביטחונות ולהסתפק בשעבוד הציוד של בית העסק.
- **שיעור ערבויות המדינה** - יש להעלות את שיעור ערבות המדינה הכוללת שניתנת להלוואות משיעור של 15% הקיים כיום לשיעור כפול לפחות (30%) על מנת לאפשר לבנקים ליתן הלוואות ברמות סיכון גבוהות יותר, המאפיינות את בעלי העסקים הקטנים הערבים.

3.2.2 קרנות השקעה לטיפול באשראי חוץ בנקאי

בעקבות משבר הקורונה פורסם על הקמת קרנות השקעה משותפות לממשלה ולגופים מוסדיים המיועדות לטפל באשראי חוץ בנקאי של חברות ישראליות בסך של 4.5 מיליארד ש"ח.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **הקצאת כספי הקרן להלוואות בערבות מדינה לעסקים ערבים:** יש להבטיח כי בכל רפורמה עתידית לתחרות פיננסית בתחום ההלוואות החוץ בנקאיות יקבעו מכסות להקצאת אשראי חוץ בנקאי לעסקים קטנים ערבים
- **הגמשת הקריטריונים לקרן להלוואות בערבות מדינה:** יש להבטיח כי צרכי החברה הערבית יובטחו במסגרת קרנות השקעות הקורונה, הן ע"י שיתוף הנהגת הציבור הערבי, והמומחים מטעמה, בתהליך מיפוי הצרכים וגיבוש הקריטריונים לחלוקת האשראי במסגרת הקרנות, והן ע"י קביעת מכסות לעסקים ערבים כשיעורם באוכלוסיה, או בכל דרך אחרת.

המלצות נוספות בנוגע לעסקים קטנים:

- **תכנית מעוף:** אנו מברכים על הרחבת השירות של מעוף אולם אנו רואים צורך לפתח תוכניות יחודיות ומותאמות לחברה הערבית לניהול פיננסי בנוסף לפתיחת סניפי מעוף ביישובים ערבים.⁹
- **דירוג הוגנות באשראי:** יש לקדם חקיקה לצמצום האפליה באשראי בדומה ל- Community Reinvestment Act האמריקאי, אשר יקבע דירוג הוגנות באשראי – בהתאם למידה בה הבנק מעניק אשראי לאוכלוסיות חלשות ועסקים קטנים, תוך התייחסות לפריפריה, ותוך מתן תמריצים לבנקים בעלי דירוג הוגנות אשראי חיובי.¹⁰

3.3.3 מסלולי סיוע של משרד הכלכלה

במסגרת התוכנית הכלכלית פורסם כי יוקמו מסלולי סיוע של משרד הכלכלה לצורך התאמות למכירה מקוונת ועידוד השקעות יצוא בסכום של 700 אלף ש"ח. כמו כן פורסם על הקמת פורום מייץ למשרד הכלכלה בנוגע לגיבוש "אסטרטגיית היציאה" מן המשבר.

המלצותנו בנושא זה היא:

- **יש להבטיח כי צרכי החברה הערבית יובטחו במסגרת מסלולים אלה, בין בדרך של מכסות, בין בדרך של קביעת מסלולים יעודים לחברה הערבית, ובין בדרך אחרת.**

3.2 תעסוקה בחברה הערבית

הפערים הכלכליים בין ערבים ליהודים בישראל היו גדולים גם טרם המשבר וככל הנראה יתעצמו ללא התערבות ישירה ומותאמת כפי שממליץ מסמך זה. הכנסה ממוצעת של משקי בית ערבים היא מחצית מזו של משקי בית יהודים לא

⁹ הדבר עלה גם מדוח ה-OECD משנת 2016 לפיו התמיכה של סניפי מעוף אינה מתאימה באופן ספציפי לבעיות של בעלי העסקים הערבים. אין כל הקצאה תקציבית נוספת הנותנת מענה לצרכים הנרחבים יותר של עסקים קטנים ובינוניים בבעלות ערבים. הדו"ח קורא להוסיף תוכנית משמעותית לשדרוג מיומנויות ניהול עסקי במסגרת עסקים קטנים ובינוניים בבעלות ערבים.

¹⁰ מתוך דוח תקופת "מצב העסקים הקטנים והבינוניים בישראל 2018" – משרד הכלכלה, הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים, ממנו עולה כי קיים מדד ידידותיות של הבנקים המורכב מהיקף האשראי לעסקים קטנים ובינוניים מסך האשראי העסקי של הבנק; שיעור הכנסות מריבית ביחס לשיעור האשראי בסיכון של גמזר העסקים הקטנים והבינוניים; שיעור ההכנסות של הבנק הנופסות לריבית (עמלות שונות) ביחס להיקף הפעילות של המגזר (פקדונות ואשראי); נגישות שירותי הבנק לעסקים קטנים ובינוניים. לפי הסקר, בנק אוצר החיל הוא הידידותי ביותר לעסקים קטנים ובינוניים, ואחריו בנק מרכנתיל.

חרדים. יש ייצוג יתר של ערבים בקרב המשפחות העניות בישראל (45.3% מהמשפחות הערביות לעומת 13.4% מהמשפחות היהודיות).¹¹ הפער בהכנסות נובע משיעורי תעסוקה נמוכים יותר בחברה הערבית – שיעור התעסוקה של גברים מהחברה הערבית עמד על 76% (לעומת 83% מהגברים היהודים הלא חרדים). שיעור התעסוקה של נשים מהחברה הערבית עמד על 37.5% (לעומת 83% מהנשים היהודיות הלא חרדיות). כמו-כן קיימים פערים משמעותיים בשכר, בעיקר בקרב הגברים, שהם תוצאה של רמת הון אנושי נמוכה יותר בחברה הערבית וייצוג יתר בעבודות עם פריון נמוך. נציין כי בשנים האחרונות חלה התקדמות ושיפור מגמות מובהק בשיעורי תעסוקת נשים, אשר עלו משיעור של 25% בלבד בשנת 2009.

השפעת משבר הקורונה:

בעקבות משבר הקורונה, מס' דורשי העבודה במשק הגיע ל-1.1 מיליון ש, המהווים שיעור אבטלה של 27% כאשר 17.3% מהמזוטרים החדשים למעגל האבטלה הם ערבים, בעוד ששיעור הערבים מבין המועסקים בשנת 2018 עמד על 13.9% בלבד. כלומר, יש ייצוג יתר של ערבים בקרב המובטלים החדשים. נציין כי אף נתון זה מהווה נתון חסר בכל הנוגע לחברה הערבית נוכח רבים מהחברה הערבית אשר אינם זכאים לדמי אבטלה ובכלל זה צעירים בגילאי 18-20, עובדי כלכלת החלטורה/ הכלכלה השחורה, אשר לה שיעורים לא מעטים בחברה הערבית. בנוסף לכך, 44% מהערבים יצאו לחל"ת/פיטורין לעומת 37% מיהודים. 23% מהערבים בלבד עובדים מהבית, לעומת 34% מקרב היהודים.¹² הקבוצה הנפגעת מהמשבר בצורה משמעותית ביותר היא קבוצת הנשים הערביות שחלקן בקרב המוטלים גבוה פי 1.7 מקרב המועסקים בשנת 2018.

כאמור, שיעור תעסוקת אזרחים ערבים היה נמוך עוד לפני משבר הקורונה נוכח פערי מיומנויות ונוכח אפליה על רקע לאומי הגורמת לעיוות במודל היצע ביקוש. אנו צופים כי תהיה פגיעה קשה בתעסוקת ערבים ובמיוחד בקרב תעסוקת נשים ערביות, שאחוז התעסוקה שלהן עלה בשנים האחרונות. לאחרונה, פורסמה בתקשורת מפת האבטלה של ישראל לפי ערים ואזורים שונים, בהקשר של השפעות מגפת הקורונה על המשק הישראלי. מפרסומים אלה עולה כי למשל בעיר נצרת שיעור האבטלה מגיע ל-47% בעיר רהט ובעיר אום אל פאחם מגיע שיעור האבטלה ל-33%, כשהממוצע הארצי עומד כיום על 27%.

ניתן לזהות ייצוג יתר של ערבים בקרב קבוצות אוכלוסייה הנמצאות בסיכון גבוה להיוותר במחוז למעגל התעסוקה. כך השכירים שנפגעו באופן המשמעותי ביותר מהמשבר עד כה הם הצעירים בעלי הכנסה נמוכה, ושיעור הערבים בקבוצות אלה גבוה לכך יש להוסיף את ייצוג החסר של הערבים במגזר הציבורי, אשר נפגע פחות מהמשבר. בנוסף, קיים ייצוג יתר של ערבים בקרב עובדים חסרי הכשרה מקצועית. עובדים אלה נמצאים בסכנה של אבטלה ממושכת שכן האבטלה בעקבות המשבר שכיחה בעיקר במועסקים החלשים: העובדים הלא מקצועיים (15-20%), עובדי ההוראה וההדרכה (14%) עובדי מכירות (9%), מסעדות מזון (7%). כמו-כן, יש פחות ערבים בתעשיית ההייטק ובמשלחי יד שבהם ניתן לעבוד מרחוק. כמו כן, עובדי ההוראה שיצאו לחל"ת הם בעיקר מורים בחינוך הפרטי החרדי והערבי ומורי הקבלן שמועסקים באמצעות עמותות. בהקשר של התאוששות המשק מן המשבר, קיימת סכנה שהמעסיקים ידרשו כישורים נוספים ואחרים (ובכלל זה כישורים דיגיטליים) מתוך כוונה לשמור על כוח אדם מצומצם, אשר העובדים הערבים חסרים, ודבר זה עלול להביא לגידול באי שוויון. כאן בולטת הפגיעה בנשים ערביות נוכח העובדה כי 30% מהן עוסקות בחינוך, וחזרתן לשגרה מלאה של תחום זה טרם נראית באופק ומתקדמת בהדרגה.

¹¹ מריאן תחאוכו וקיריל מושקלב, משבר הקורונה בחברה הערבית, אפריל 2020, מכון אהרון.

¹² קרנית פלוג, מצגת מגפת הקורונה: השלכות על שוק העבודה, המכון הישראלי לדמוקרטיה. כמו כן, 33% מהערבים עובדים במקום העבודה לעומת 25% מהאוכלוסייה היהודים. כמו כן, שיעור היוצאים לחופשה ע"ח ימי חופש כפול אצל האוכלוסייה הערבית (10%) לעומת האוכלוסייה היהודית (5%).

שירות התעסוקה פרסם הערכה לפיה גם שכשהמשק יתאושש כ - 20% ממי שהוצאו לחל"ת או פוטרו יישארו מובטלים.¹³ **נתונים ממדינות אחרות בעולם מצביעים כי הקבוצות החלשות יוצאות משוק העבודה יחסית מהר ואחרונות לחזור אליו. ככל שהחברה הערבית לא תקבל סיוע בהשתלבות בשוק העבודה העתידי היא עלול להיפגע בצורה הקשה ביותר.**¹⁴ אנו צופים כי העובדים הערבים יהיו האחרונים לחזרה לעבודה (יחד עם קבוצות מודרות נוספות), נוכח הנטייה להעדיף את אלו המשתייכים לאותה קבוצה חברתית אליה משתייכים מקבלי ההחלטות, והעדפת קבוצת הפנים בבחינת "עניי עירך קודמים".¹⁵ חשוב לזכור על רקע טענה זו כי שיעור האבטלה בחברה הערבית היה גבוה מזה שבחברה היהודית, עוד קודם למשבר (ועמד על 9%), כך שברור שהחברה הערבית רגישה וחלשה יותר מהחברה הכללית, ועלולה להיפגע בשיעורי האבטלה יותר מאשר האוכלוסייה הכללית. במהלך חודש אפריל, ח"כ עאידה תומא סלימאן פנתה למנהל שירות התעסוקה ולמנכ"ל הביטוח הלאומי בבקשה להעביר בדחיפות את נתוני שירות התעסוקה, לגבי שיעור האבטלה ביושבים הערבים, וכן את נתוני המוסד לביטוח לאומי המתייחסים לשיעור מבקשי קצבת האבטלה ולמקבלי הקצבה מתוכם, על פי פילוח לאומי או לפי יושבים. עד כה, למרבה הצער, לא הועברו הנתונים המבוקשים.

להלן המלצותינו בנושא זה, בחלוקה לתחומים השונים:

דמי אבטלה

- יש להבטיח כי כל האוכלוסיות המוחלשות שפרנסתם נפגעה כתוצאה ממשבר הקורונה יקבלו מענה הולם וראוי במסגרת התכנית. כך למשל, יש להגדיל עוד יותר את שיעור דמי האבטלה לעובדים בשכר נמוך ולמשפחות עם מפרנס יחיד.
- יש לוודא כי אוכלוסיות מוחלשות (למשל עובדי חברות כ"א) שלא הוצאו לחל"ת נוכח תנאי העסקתם (היותם עובדים לא קבועים), ומצד שני, לא משתכרים נוכח משבר הקורונה יוכלו לממש את זכאותם לדמי אבטלה, או להכניס אותם למעגל מקבלי המענקים.
- יש לפעול לכך שגם צעירים בגילאי 18-20 יהיו זכאים לדמי אבטלה, לפחות עקב משבר הקורונה, זאת נוכח העובדה כי משבר הקורונה פוגע באופן מוגבר בציבור הצעירים העובדים.

הסברה למעסיקים

בשל הסכנה שעובדים ערבים שהוצאו לחל"ת יוחזרו אחרונים למקומות העבודה, יש ליזום קמפיין ממשלתי שיפנה למעסיקים יעלה מודעות וינחה אותם בדבר החשיבות של ייצוג הולם וגיוון תעסוקתי, גם בצל המשבר הכלכלי, ויחדד את הנחיות החוקים האוסרים אפליה בתעסוקה. אנו סבורים כי הסברה של המדינה למעסיקים היא כלי משלים שיש להפעיל במקביל לכלים רגולטוריים נוספים להבטחת ייצוג הולם בשוק הפרטי, כפי שנפרט בהמשך.

מענק לבני 67+

- יש להבטיח כי ניתן יהיה להגיש את הבקשה למענק טלפונית גם ע"י דוברי ערבית למוקדנים דוברי ערבית.

הכשרות מקצועיות

- יש להבטיח כי ההכשרות המקצועיות שיופסקו לעובדים שנפלטו משוק העבודה נוכח משבר הקורונה תהינה מוגשות ומותאמות לחברה הערבית הן מבחינה שפתית, תרבותית וכן תוך בחינה של מיומנויות הבסיס של קהל היעד של ההכשרות.

¹³ דוח שירות התעסוקה המתהווה בשוק העבודה בעקבות נגיף הקורונה – סקירה בינ"ל – גלי זהר (מיום 26.3.20)
¹⁴ ר' ראיון עם דר' גל זהר, מנהל מחקר ומדיניות בשירות התעסוקה מיום 13.4.20 לעיתון כלכליסט. בראיון דיבר דר' זהר על האוכלוסיות הערביות והחרדית.

¹⁵ ר' מדריך אקורד לתעסוקה מגוונת בארגונים גם בימי קורונה – מדריך מעשי למנהלים ומנהלות, אפריל 2020.

מענק עבודה - תשלומי מס הכנסה שלילי

תוחלת העוני בחברה הערבית גבוהה ביותר והיא עומדת על 47% ואנו צופים כי למרבה הצער תוחלת זו תעלה, נוכח משבר הקורונה המתחולל. מחקרים מצביעים על יעילות מענק עבודה לצמצום בתוחלת העוני. 80% מתשלומי המענקים מגיעים למשקי בית בעשירונים 1-4. במסגרת החלטה 922 הופנה 3/1 מתקציב הפרסום בנושא מענק עבודה לאוכלוסיית המיעוטים.

בעבר, שיעור הניצול אצל אזרחים ערבים היה נמוך (46%) משיעור הניצול הכללי (60%) כמו-כן, בעבר רק 35% ממקבלי המכתבים הערבים נענו לקריאה לנצל את המענק (לעומת 48% ממקבלי כלל המכתבים).

- לפיכך, אנו ממליצים לעשות שימוש נמרץ בכלי של תשלומי מס הכנסה שלילי, על מנת לצמצם, ככל שניתן, את ממדי העוני, של מועסקים. לשם כך יש לבצע מעקב אחר שיעור ניצול המענק בחברה הערבית וכן לבצע העברת מענק העבודה (מס הכנסה שלילי) באופן אוטומטי, ללא תלות בבקשה מטעם הזכאי למענק. במקביל אנו ממליצים לתרגם את כל הנהלים וההסברים הנוגעים לניצול המענק לשפה הערבית ולהגביר את פרסום המענק בכלי התקשורת הערבית.

מרכזי רכש ממשלתי

כאמור, גם קודם למשבר, היה קיים שוק עקב אפליה על רקע לאומי, אשר גרם לביקוש נמוך יותר לעובדים ערבים. כאמור, רק 6.5% מהעובדים במגזר העסקי היהודי הם ערבים. לפיכך, ובמטרה ליצור ביקוש לעובדים ערבים בשוק הפרטי יש מקום לחזק ולקדם העסקת עובדים ערבים במגזר הפרטי. אנו סבורים כי כלי של רגולציה ברכש הממשלתי יהיה רב עוצמה לנוכח העובדה כי היקף הרכש הממשלתי עומד על 34 מיליארד ₪ בשנה. בהתאם לחוות דעת כלכלית עלות הרגולציה אמורה להיות 22 מיליון ₪ בשנה, ואילו התועלת ממנה עשויה להגיע לכדי 3.3 מיליארד ₪ בשנה (להעסקת כ- 100 אלף עובדים ערבים במצבי תעסוקה בעיתיים).¹⁶ עמותת סיכוי פעלה מול הרכש הממשלתי ונציבות שיוויון הזדמנויות בעבודה בעניין זה. נבנה מנגנון גיוון תעסוקתי יחד עם נציבות שיוויון הזדמנויות בעבודה, מתוך כוונה, כי הרכש הממשלתי יצא לפיילוט ראשון שיבחן יישום המנגנון. עניין זה נתקבל בקושי מצד הלשכה המשפטית, העומדת על תיקון חקיקתי קודם ליציאה לפיילוט.

המלצותינו בנושא זה הן:

- הפעלת מנגנון דיווח של החברות המתמודדות במרכזי הרכש הממשלתי על מספר העובדים הערבים/רמות השכר/דרגות.
- מתן ניקוד גבוה יותר לחברות המעסיקות עובדים ערבים במסגרת מרכזי הרכש הממשלתי.
- בשלב זה, ולנוכח העובדה כי מדובר בשלב הפיילוט של יוזמה זו בלבד, להימנע עד כמה שניתן בתיקון חקיקתי. עמדה זו תואמת את עמדת נציבות שיוויון הזדמנויות בעבודה.

עידוד השקעות הון – הטבות מס

חברות פרטיות מקבלות הטבות מס בהיקף של כ-5 עד 6 מיליארד ₪ בשנה. החברות המקבלות הטבות אלו מהחברות המשמעותיות, בעלות הפריין הגבוה, המציעות גם משרות איכותיות בשכר גבוה יחסית למשק. למרבה הצער, מועסקים מהחברה הערבית לא נהנים ממדיניות הטבות המס של הממשלה. לאור האמור, יש מקום לשילוב ערבים בתעסוקה האיכותית בחברות הגדולות במגזר העסקי ועל כן אנו סבורים כי הטבות המס הן אמצעי לעידוד קליטת, שימור וקידום עובדים ערבים, העלאת מודעות לנושא והצבת יעדים בקרב בעלי חברות,

¹⁶ ר' חוות דעת כלכלית של חברת TASC מ-2016/11.

וכן אמצעי להעביר מסר לאותן חברות שהמדינה מעוניינת בקידום העסקת עובדים ערבים.

המלצותינו בנושא זה הן:

- בשלב א' - יש לקבוע חובת דיווח שנתית מהחברות המוטבות שבהן 100 עובדים ומעלה, לגבי שיעור המועסקים הערבים אצלן/רמות השכר/דרגות בחברה. המדובר באמצעי מידתי שאינו כרוך בתיקון חקיקה או הקצאת תקציב מיוחדת.
- בשלב ב' - יש לשקול לקביעת קריטריון של גיוון תעסוקתי/קביעת יעד לתעסוקת ערבים לצורך מתן ההטבה.

עידוד השקעות הון - מסלולי הון של רשות ההשקעות

במסגרת מסלולי ההון של רשות ההשקעות ניתן סיוע בגובה של 20% מסכום ההשקעה מפעלי תעשיה בפריפריה העומדים בקריטריונים מסוימים (גאוגרפי/סוציו-אקונומי/שכר וכו'). הסיוע ניתן בסכומים משתנים של בין כ- 300 מליון ש"ח (בשנים 2018 ו- 2016) לסכום של 1.6 מליארד ש"ח (בשנת 2017). למרבה הצער, סך הסיוע והאימפקט לעסקים ולבעלי מפעלים מן החברה הערבית ובישובים ערבים הוא מזערי, אם בכלל;¹⁷ כמעט שאין מפעלים בישובים ערבים וקיימים מס' זניח של מפעלים בבעלות ערבים. אנו צופים כי בעקבות משבר הקורונה תהיה מעורבות מוגברת של הממשלה בעידוד התעשיה המקומיות ויצור מקומי, ולכן יש להניח כי הרגולציה בתחום תתגבר. לפיכך, אנחנו סבורים, כי יש מקום להבטיח גם את מקומם של העובדים הערבים במסגרת מפעלים המקבלים ההטבות לפי מסלולים אלה.

המלצותינו בנושא זה הן:

- יש להוסיף קריטריון של גיוון תעסוקתי/שיעור העסקת ערבים לקריטריונים הקובעים את ניקוד החברות לצורך קבלת מענק הון, בכל המדובר בחברות בינוניות מעל 75 עובדים ובחרת גדולות מעל 250 עובדים, על מנת ליצור תמריץ לחברות המקבלות מענקים להעסיק עובדים ערבים.¹⁸
- יש לקבוע חובת דיווח לחברות המקבלות מענקי הון מהמדינה לגבי שיעור המועסקים הערבים אצלם.
- יש להסיר את התנאי למענקים הקובע יצוא לשוק של 14 מליון אנשים (הפוגע בעסקים ערבים המייצאים לירדן).
- יש ליצור מסלולי הון יחודיים למפעלים בישובים ערביים.

מסלולי תעסוקה של רשות ההשקעות:

לפי החלטה 922 יש להקצות 50% מתקציבי מסלולי התעסוקה לאוכלוסיות ששיעור השתתפותן בתעסוקה נמוך (הוראת מנכ"ל 4.17) המופעלת ע"י מרכז ההשקעות לתמרוץ מעסיקים להעסקת עובדים מאוכלוסיית הערבים, תוך תעדוף לקליטת נשים ובדואים. בשנת 2019 הוקצו לחברה הערבית 150 משרות במסלולי התעסוקה השונים. במהלך חמש שנים האחרונות הוקצו 1500 משרות לחברה הערבית. לפיכך, עדיין מדובר בכמות קטנה המהווה שהיא בבחינת "טיפה בים".

¹⁷ כ- 13 מיליון ש"ח לשנת 2018 לסיוע בתכנית משכירת מפעלים תעשייתיים ליושבי הבדואים בנגב, ועוד כ- 13 מיליון ש"ח למפעלים בבעלות ערבית, וזאת מתוך סך של 2.4 מליארד ש"ח במהלך 5 שנים).

¹⁸ בנוסף לקריטריונים שונים כגון מקום גאוגרפי, שכר ממוצע, סיווג סוציאקונומי, יציבות פיננסית ויכולת מוכחת, יחס תוספת עובדים לסכום השקעה, הגדלת פריון וחדשנות טכנולוגית.

בעקבות משבר הקורונה יש כוונה להקים מסלול לקליטת עובדים בחל"ת ומפוטרים, על מנת לתמרץ מעסיקים לקלוט עובדים שהוצאו לחל"ת ופוטרו עקב הקורונה. במסגרת מסלול זה תממן המדינה 70% משכר העובד. כמו כן, יש כוונה להקים מסלול להעלאת פירון העבודה – מסלול סיוע לעסקים בו הממשלה תסייע בקליטת עובדים לא מיומנים בעלויות הכשרת עובדים קיימים ומנהלים, יעוץ והטמעת טכנולוגיות שמגדילות פירון, יעוץ והטמעת שיטות ניהול מתקדמות – הכל במטרה להגדיל את פירון העסק.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **במסלולי תעסוקה חדשים בעקבות משבר הקורונה:** יש להבטיח כי צרכי החברה הערבית יובטחו במסגרת מסלולים אלה, בין בדרך של מכסות, בין בדרך של קביעת מסלולים יעודים לחברה הערבית, ובין בדרך אחרת. כמו כן, יש להבטיח כי הפעלת פתרון זה תתבצע לאחר קיום תהליך התייעצות עם הנהגת הציבור הערבי, ובירור צרכים של החברה הערבית.
- **במסלול קליטת עובדים בחל"ת או מפוטרים הקורונה:** יש לקבוע מכסה של עובדים ערבים אשר ייקלטו מחדש.
- **במסלול הגדלת הפירון:** יש לקבוע מכסות של עובדים ערבים לא מיומנים אשר יקבלו הכשרה במסגרת מסלול זה.
- **במסלול משאבי אנוש:** אנו ממליצים על הוספת מסלול להעסקת אנשי/נשות משאבי אנוש ערבים/ות בחברות פרטיות מתוך תפיסה כי מדובר בעמדה משמעותית בחברות, אשר אמונה על קליטה ושימור עובדים, ובמקרים מסוימים גם על הקשר של החברה עם הקהילה. נוכח האתגרים המיוחדים הנכונים בעקבות משבר הקורונה, יש מקום ליצור מסלול זה, על מנת להקל על החברות גיוס של עובדים מהחברה הערבית.

מיפוי היצע עובדים ערבים

גם קודם למשבר היה קיים חוסר תיאום ופער בין היצע כוח האדם בחברה הערבית לביקוש. כאמור, נוכח החשש כי לעובדים בחברה הערבית יהיה קושי גדול יותר לשוב לשוק העבודה, לצד תמרוץ מעסיקים להעסיק עובדים ערבים יש מקום להנגיש מידע אודות היצע העובדים הערבים בשוק. כלי זה ישרת הן את הממשלה, את המעסיקים הפרטיים וכן את ארגוני החברה האזרחית המקדמים בתעסוקה, השמה והכשרה מקצועית.

אנו סבורים כי מיפוי היצע העובדים הערבים במשק יסייע למגזר הציבורי לנהל טוב יותר את מדיניותו ואת תקציבי תעסוקת עובדים ערבים וכן את נושא היצוג ההולם בשירות המדינה. מיפוי כזה יסייע למגזר הפרטי, בכלל, ולחברות עסקיות פרטיות גדולות, בפרט, בהשמת עובדים ערבים אצלן. כאמור למיפוי כזה יש חשיבות גדולה בעיקר במשק שלאחר הקורונה, שבו יהיה צורך בעידוד מאסיבי של העסקת עובדים ערבים במשק.

בשלב ראשון, בעקבות המלצות סיכוי, הכלכלן הראשי במשרד האוצר אסף וניתח את נתוני היצע העובדים הערבים במשק, וריכז אותם במאגר נתונים.¹⁹ אנו ממליצים כי זרוע העבודה במשרד העבודה והרווחה תשתמש בנתונים אלה ליצירת פורטל שיתעדכן באופן שוטף ויאפשר למעסיקים במשק לקבל פילוחים שונים לגבי היצע העבודה בחברה הערבית לפי חתכים שונים. כלי זה יביא לטיוב תהליכי איתור, השמה וקליטת עובדים ערבים בשוק התעסוקה.

המלצותינו בנושא זה הן:

¹⁹ בהתאם לנתונים אלה המתייחסים לנתוני העובדים בגילאי 17-24 609,880 עובדים ערבים הם בעלי השכלה עד בגרות, 4671 הם בעלי השכלה של מה"ט ו-76,165 עובדים הם בעלי השכלה אקדמית (כ-10%). כמו כן, ובהתאם לדו"ח זה ככל שעולה ההשכלה כך עולה שיעור התעסוקה. בהשכלה עד בגרות שיעור התעסוקה עומד על 60%, בהשכלה של מה"ט שיעור התעסוקה מגיע ל-73%, ואצל העובדים האקדמאים שיעור התעסוקה מגיע ל-88% תעסוקה.

- יש ליצור פורטל מידע נגיש ומפולח עפ"י ישוב, גיל, מגדר, השכלה, ענפי תעסוקה, שכר, מועסקים/לא מועסקים, מצב משפחתי, ולפרסם את קיומו בקרב מעסיקים גדולים במשק.
- יש לפרסם דו"ח מדי שנה ובו ניתוח נתונים רלוונטיים מתוך המאגר ע"י זרוע העבודה במשרד העבודה והרווחה.

3.3 תמיכות וסיוע המדינה לעמותות ומלכ"רים

קרוב ל- 9% מהעמותות הרשומות אצל רשם העמותות הינן עמותות ערביות (3895 מתוך 43,714)²⁰ כאשר כ- 8% מהעמותות הפעילות הן עמותות ערביות. (1298 מתוך 16,278 עמותות פעילות) ענפי הפעילות של עמותות בחברה הערבית מחולקים לתחומי החינוך והשכלה והכשרה מקצועית (23%), הספורט (18%), דת (14.7%), שירותי רווחה (12.5%), תרבות ואמנות (12%), קהילה וחברה (11%). כמו-כן, המגזר השלישי הכללי מעסיק כ- 14% מהעובדים השכירים במשק.²¹ מס' העובדים הערבים במגזר השלישי עומד על כ- 14,000²² איש המהווים 3% מסך העובדים במגזר השלישי ו- 2% מכלל העובדים הערבים במשק.

המלצותינו בנושא זה הן:

אנו צופים כי המשבר הכלכלי בעקבות הקורונה יפגע אנושות בארגוני חברה אזרחית, בכלל, ובחברה הערבית, בפרט בשל צמצום תרומות פילנתרופיות והכנסות עצמיות אל מול צרכים הולכים וגוברים מצד החברה. אנו מברכים על הצעדים שיזמה הממשלה לחיזוק החברה האזרחית אולם קוראים לבצע התאמות כך שצעדים אלו יהיו רלוונטיים לארגוני חברה אזרחית ערביים, ועל מנת שיובטח שארגוני החברה האזרחית בחברה הערבית יזכו להקצאה שוויונית של תמיכות אלה.

3.4 קרן הלוואות בערבות מדינה

הוקמה בנובמבר 2016, ומספקת ערבות מדינה לעמותות חברתיות המספקות שירותים לממשל בתחום החינוך, הרווחה והבריאות. תנאי הלוואה הם של זהים לאלה של עסקים קטנים (ריבית פריים+3.5% ובפריסה של 5 שנים). למרבה הצער, לא מצאנו נתונים לגבי מס' העמותות העושות שימוש בקרן זו בימי שגרה, וממילא גם לא נתונים לגבי מס' העמותות הערביות העושות שימוש בקרן הלוואות זו.

יש להניח כי נוכח העובדה שאחת הדרישות לקבלת הלוואה בערבות המדינה היא שהלוואה תהיה בסכום עד 120% מסכום ההתקשרות עם המדינה ונוכח תת היצוג של עמותות ערביות הנמצאות בהתקשרות עם המדינה (2% בלבד), שיעור המסתייעים בקרן מקרב העמותות הערביות נמוך ביותר.

המלצותינו בנושא זה הן:

- אנו ממליצים לבחון כמה מהעמותות עושות שימוש בקרן זו, וכמה מהן עמותות ערביות. בנוסף, אנו קוראים לבחון הגמשת הקריטריונים להלוואות כך שארגוני חברה אזרחית ערבים אשר אינם נמצאים בהתקשרות עם המדינה יהיו זכאים להלוואה מן הקרן. כמו-כן אנו מבקשים לוודא כי תהליך הבקשה מונגש בכל הבחינות לחברה הערבית.
- לאור הפרסום כי כחלק ממהלכי חיזוק החברה האזרחית הוחלט על מתן הנחות ודחיות תשלומי ארנונה ותשלומי חובה אחרים על מנת להקל על הוצאות ארגוני חברה אזרחית בעת המשבר ולאחריו, אנו ממליצים לוודא כי תהליך

²⁰ אמל ג'מאל, מיכל אלמוג בר, ויקטוריה קוקבין, רנא אסעיד **ארגונים ערבים פלסטינים בחברה האזרחית בישראל**, האוניברסיטה העברית המרכז לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל, 2019.

²¹ שולחן עגול מגזר שלישי 30.3.20

²² אמל ג'מאל, מיכל אלמוג בר, ויקטוריה קוקבין, רנא אסעיד **ארגונים ערבים פלסטינים בחברה האזרחית בישראל**, האוניברסיטה העברית המרכז לחקר החברה האזרחית והפילנתרופיה בישראל, 2019.

בקשת הדחייה מוגשג לחברה הערבית ומפורסם בערוצי התקשורת הפופולאריים וכך לוודא כי גם ארגוני חברה אזרחית ערביים ממצים את זכותם זו להטבה.

3.5 קרן מענקים יעודית למגזר השלישי

מהפרסומים עולה כי תוקם קרן יעודית לארגוני חברה אזרחית בהיקף של 40 מליון ש. הקריטריונים לחלוקת המענקים לארגונים הינם כי לפחות שליש מהכנסותיהם עצמיות (לא מתמיכה ממשלתית/רשות מקומית ולא מתרומות, אלא רק ממכירת שרותים) ומחזורם השנתי בין 18 א"ש עד 20 מ"ש.

המלצותינו בנושא זה הן:

- הקצאה מתקנת: יש להקצות כספי המענקים לחברה האזרחית בשיעור הגבוה מ- 8%, שכן אנו צופים כי החברה הערבית תיקלע למצוקה גדולה יותר ותדרוש צרכים גדולים יותר מהחברה הכללית, אשר ידרשו טיפול של החברה האזרחית הערבית.
- שיתוף והתייעצות: גם בכל הקשור לקרן, יש חשיבות במעורבות של נציגי חברה אזרחית ערבית בקביעת הקריטריונים למענקים.
- הנגשה: יש להנגיש את הליך בקשה המענק גם בשפה הערבית וכן לפרסם אודותיו באופן מותאם בקרב החברה הערבית.

4. תיירות

בישובים הערבים קיים פוטנציאל תיירותי גבוה. פרויקט "כפר ביקרתם" לפיתוח תיירות בישובים הדרוזים והצ'רקסים חולל שינוי אדיר בשטח. במסגרת החלטה 922 הוחלט על קידום תכנית רב שנתית לפיתוח העיר נצרת כיעד תיירותי.

אין ספק כי אחד התחומים שיפגעו קשות ממשבר הקורונה יהיה ענף התיירות והתעופה. דווקא בגלל המשבר בענף התעופה, עשויה להיות עליה בביקוש לתיירות פנים, בוודאי לתיירות פנים שאינה כרוכה באירוח בבתי מלון המוניים, שבהם היכולת לשמור על ריחוק חברתי, כפי שידרש בעתיד הנראה לעין, קשה יותר. לפיכך אנו רואים בכך הזדמנות להשקיע דווקא בתיירות כפרית בישובים הערבים, ורואים בתחום זה, שעד היום סבל מאפליה בהקצאת משאבים ועל כן היה בבחינת פוטנציאל לא ממומש, כמנוע צמיחה אפשרי לכלכלה בחברה הערבית ולסיוע להתאוששותה מהמשבר.

המלצותינו בנושא זה הן:

- משרד התיירות יפתח תכנית מיוחדת בדומה ל"כפר ביקרתם" בתקציב התואם את השיעור באוכלוסיה.
- 25% מכלי הסיוע לתיירים המוענקים ע"י משרד התיירות ישורין לטובת תיירים ערבים שעובדים בישובים ערבים.
- 30% מתקציב החברה הממשלתית לתיירות (חמ"ת) יוקדש להשקעה בישובים ערבים.
- מאצ'ינג דיפרנציאלי לרשויות המקומיות בתקציבי חמ"ת (בדומה למאצ'ינג אפס בתוכנית "כפר ביקרתם")
- מיפוי הישובים בעלי פוטנציאל פיתוח התיירות הגדול ביותר ובחירת 10-20 ישובים שבהם יקודמו וימומנו תוכניות אב לפיתוח תיירות.
- קידום קורס מסובסד למורי דרך ערבים.
- פיתוח וקידום הכשרות על אתרים בישובים ערבים ואתרים מהמורשת הערבית בקורסים למורי דרך (ערבים ויהודים).
- קידום קמפיין ציבורי להעלאת המודעות ועידוד לביקור באתרי תיירות ביישובים ערביים.

5. בריאות

משבר הקורונה בבסיסו הינו משבר בריאותי אשר אילץ את המדינה לנקוט בצעדי חירום בריאותיים במטרה לטפל בחולים, לאתר נשאים של הנגיף ולמנוע התפשטותו. כבר בתחילת המשבר ניתן היה להבחין באי שיוויון במדיניות הבריאות הממשלתית אשר תיקונה הצריכה התערבות של עמותת סיכוי וארגוני חברה אזרחית נוספים. כיום ולאחר מאבקים, פועל מתחם "היבדק וסע" נייד ביישובים הערבים ואף הוא מלווה בקשיים נוספים של העדר הסברה ממשלתית על קיומו והמנגנון לפיו הוא פועל, מהות הקריטריונים המזכים בבדיקה ועוד.

ברור לנו כי משבר הקורונה הינו משבר מתמשך אשר יצריך התערבויות בריאותיות קצרות וארוכות טווח נוספות על מנת לצמצם את היקף ההדבקות בנגיף. אנו סבורים כי על הממשלה להבטיח כי הצעדים בטווח זמן המיידי וכן הצעדים בטווח הזמן הרחוק מותאמים, מונגשים ומיושמים באופן שיוויוני והוגן כלפי החברה הערבית.

הבטחת מערך שיוויני של בדיקות קורונה בחברה הערבית

נכון ליום 26.4.2020 ועפ"י נתוני הוועד הערבי לחירום, מספר החולים המאומתים עומד על 809 ושיעור ההדבקות עפ"י הגרף הבא:

תמונת מצב זו הינה תוצאה, בין היתר, של עיכוב בהתחלת ביצוע הבדיקות בקרב הישובים הערבים. בעוד מד"א החל בבדיקות בישובים יהודיים ב-17.3 הוקם מתחם "הדרייב אין" הנייד הראשון ביום 30.3.2020. ברור כי מערך בדיקות יעיל, זמין ומהימן הוא מפתח בהצלחת המאבק במגפה.

המלצותינו בנושא זה הן:

- להגביר את היקפי הבדיקות ביישובים הערבים היות וכיום שיעור הבדיקות המבוצע בקרב הישובים הערבים מכלל הבדיקות הארציות עומד על 12% בלבד, עפ"י הוועדה הארצית לבריאות, תת ועדה של ועדת המעקב העליונה לענייני החברה הערבית.
- להקצות באופן שיוויני והוגן תקציבים מתוך 10 מיליארד ש"ח המוקצים לבריאות בתכנית הסיוע של משרד האוצר וכן להתאים את יעדי התכנית לצרכים והמאפיינים הבריאותיים של החברה הערבית.
- לפרסם את הנוסחה להקצאת בדיקות הקורונה בין היישובים ולוודא כי היא אינה טומנת בחובה משתנים המביאים לאי שיוויון ואפליה בין ישובים יהודיים וערבים.
- לעקוב, לנתח ולפרסם נתונים אקטואליים אודות מצב הבריאות ביישובים בהקשר של מגפת הקורונה ובהתאם לכך

להוסיף מתחמי "היבדק וסע" ביישובים הרלוונטיים עפ"י הנתונים הבאים:

- מספר הפונים הכללי למד"א לקבלת אישור בדיקת קורונה בהתאם לנוהל משרד הבריאות - כמה מתוכם הם יהודים וכמה ערבים - בפילוח לפי יישוב, גיל ומגדר.
- המספר הכולל של בדיקות הקורונה שאושר - כמה מתוכם הן של יהודים וכמה של ערבים, ומהו פילוח מספר הבדיקות לפי יישוב, בפילוח לפי יישוב, גיל ומגדר.
- מספר הבדיקות המאושר והמבוצע בפועל עבור אזרחים יהודים/ערבים ובפילוח לפי יישוב, גיל ומגדר.
- לפרסם מיידית את מסלולי החולים המאומתים הערבים בהתאם לחקירות האפידמיולוגיות.

- בנוסף, אנו ממליצים לבצע את ההתאמות וההנגשות הדרושות במערך ההסברה של משרד הבריאות בכל הנוגע להתמודדות עם נגיף הקורונה ברוח המלצותינו כפי שפורט בתחילת מסמך זה. אופי התפשטות המגפה ודרכי ההתמודדות עמה מבוססים במידה רבה על מודעות הציבור לצעדי מניעה שניתן, ואף חובה, לבצע ועל כן חשיבות המלצה זו כפולה בעת משבר.

6. רווחה

6.1 ביטחון תזונתי

אנשים החיים באי ביטחון תזונתי, לרוב אינם נמצאים בסכנת חיים אך תפקודם היומיומי נפגע והם סובלים מנידוי חברתי. אי ביטחון תזונתי עשוי להוביל לאיכות הזנה לקויה, לחסרים תזונתיים, לתת-תזונה ובמצבי קיצון – לרעב. במדינות מפותחות שיעור הרעב מצומצם ביותר, עד לא קיים. מחקרים הראו את הקשר בין אי ביטחון תזונתי לבין בריאות פיזית ונפשית נמוכה, עייפות, ופגיעה קוגניטיבית. בקרב ילדים ישנה ירידה ביכולת להתרכז ולהשתלב בבית הספר. אי ביטחון תזונתי, לרוב, אינו קשור למצבים אובייקטיביים של מחסור חומרי כי אם תופעה חברתית-כלכלית.

אחד מכל חמישה ישראלים חי באי ביטחון תזונתי כאשר עבור קרוב למחצית האנשים הללו, אי ביטחון תזונתי הוא מצב חיים קבוע ומתמשך. קיים ייצוג יתר לחברה הערבית בקרב א/נשים החיים באי ביטחון תזונתי – 50% מן האזרחים הערבים בישראל חיים באי ביטחון תזונתי במובנו הרחב. כמו-כן, קיים קשר בין ביטחון תזונתי לעוני כך שגם כאשר המשפחה משתכרת באופן המאפשר רכישת מזון, לעיתים מקוצר מרכיב המזון בתקציב בהיותו מרכיב גמיש (בניגוד, למשל, לשכר דירה או חשבונות שאי-פירעונם יביא לסילוק מדירה או להליכי הוצאה לפועל). כך, משפחות רבות צורכות אוכל פחות מזין: פחות בשר טרי ויותר בשר מעובד, פחות פירות וירקות ופחות מוצרים מדגנים מלאים וכיוצ"ב.²³ המהלכים הממשלתיים בישראל אשר נועדו לצמצם את תופעת אי הביטחון התזונתי מתמקדים בעיקר בתוכניות לחלוקת מזון. למעשה, מדובר בתוכניות למצבי חירום זמניים ולא תוכניות המתמודדות עם הסיבות להיווצרות הבעיה.

המלצותינו בנושא זה הן:

- לאמץ פתרון הוליסטי לתופעה אשר יתמודד עם מגוון ההיבטים והסיבות לתופעה זו ובתוך כך לבחון את יעילות ונחיצות התוכניות הקיימות לחלוקת מזון. כמו-כן, אנו סבורים כי יש לתקצב גורם אשר יתכלל את התחום ויהיה בו ייצוג הולם לערבים.
- גם בתום זה, תכנון המדיניות הממשלתית וגיבוש הפתרונות המוצעים חייבים להיעשות תוך התייעצות ושיתוף נציגים ומומחים ערבים וכן להתבצע באמצעות ארגונים וגופים מקומיים אשר מכירים היטב את המציאות ביישובים הערביים ויידעו להוציא לפועל את הפתרונות המוצעים באופן הטוב ביותר.

²³ מירי אנדבלד ואח', ביטחון תזונתי 2016, מהלך המחקר וממצאים עיקריים. המוסד לביטוח לאומי, מחלקת המחקר, אוגוסט 2016.

6.2 סיוע בשכר דירה

בהוראת סעיף 4.1 לנוהל משרד הבינוי והשיכון בנושא "השתתפות בתשלום שכר דירה" (הוראה מס': 04/08), (להלן: "הנוהל"), נקבע כי, ניתן לספק סיוע בשכר דירה רק ביישובים שהוגדרו כיישובי שכר דירה. סעיף 2.15 לנוהל מגדיר כי יישובי שכר דירה הם יישובים שהינם ערים או "יישובים שאינם ערים אך מספר התושבים בהם גדול מ-1000 ועל פי מפקד אוכלוסין האחרון היו ביישוב לפחות 5% משקי בית ששכרו דירה מבעל בית פרטי ובתנאי שהם מונים לפחות 30 משקי בית". החל מיום 15.6.2014 הורחבה רשימת היישובים שניתן לקבל בהם סיוע בשכר דירה. במועד זה נוספו לרשימה 800 יישובים קטנים בהם ניתן לקבל סיוע אך הסיוע ביישובים אלה נמוך ב-70% ביחס ליישובים הגדולים בהם ניתן לקבל את הסיוע. נוכח מחסור מלאי דיור להשכרה ביישובים הערבים נאלצים חלק מהאזרחים הערבים בעל כורחם לממש את הסיוע מחוץ ליישוביהם. חיפוש דירה מחוץ ליישוב המגורים כדי לממש את הסיוע הממשלתי נעוץ באתגרים בלתי מבוטלים, קשיים אלה מתרגמים לשיעור נמוך במימוש הסיוע הממשלתי.

משבר הקורונה הביא עימו אובדן תעסוקה ומהכנסה של אזרחים ערבים רבים ומשפיע במישורין על יכולתם לעמוד בהוצאות השוטפות היומיומיות ובראשן שכר הדירה המהווה הוצאה גדולה ובסיסית. סיוע בשכ"ד הינו כלי ממשלתי אשר נועד לאפשר לאותם שוכרים להתייצב כלכלית, לשוב לשוק התעסוקה, לנהל משק בית מאוזן פיננסית ולהקל על הוצאותיהם הבסיסיות.

המלצותינו בנושא זה הן:

- להשקיע משאבים ממשלתיים בהגדלת מלאי הדיור להשכרה ביישובים הערביים היות ורק 0.3% ממלאי הדיור הציבורי במדינה מצוי ביישובים הערביים.

זכאות ומיצוי סיוע בשכ"ד

אנו סבורים כי אין להסתפק בהפעלת הסיוע בשכ"ד, כפי שהוא, כי אם יש להתאימו לצרכי ומאפייני החברה הערבית ב-2 רמות יישום: שלב הזכאות ושלב המימוש. ברור הדבר כי חסמים המצויים בשלב הזכאות משליכים גם על שיעורי המימוש, שכן מי שאינו מקבל זכאות לא יממש את ההטבה, אולם אנו סבורים שגם חסמים שמצויים בשלב המימוש משפיעים על שיעור הזכאות, שכן אזרחים שאין ביכולתם לממש את ההטבה, לא יטרחו לעבור את תהליך קבלת הזכאות.

שלב הזכאות לסיוע בשכ"ד:

טרם משבר הקורונה, שיעורי הזכאות לסיוע בשכר דירה הינם נמוכים ביישובים הערבים לעומת שיעורי הזכאות לסיוע ביישובים היהודים. רק כ-2.7% בלבד ממספר הזכאים לקבל הסיוע בשכר הדירה מתגוררים ביישובים הערבים, שחיים בהם כ-15% מכלל תושבי המדינה; כ-27% מתגוררים ביישובים מעורבים שחיים בהם כ-22% מתושבי המדינה; כ-70% מתגוררים ביישובים יהודיים, שחיים בהם כ-63% מתושבי המדינה.

המלצותינו בנושא זה הן:

- ל עודד נגישות גיאוגרפית ולשונית של החברות המספקות הרשמה לסיוע בשכר דירה - ברוח המלצתנו בתחילת המסמך שכן הרוב המוחלט של סניפי שלושת החברות המספקות הרשמה למימוש שירות סיוע בשכר דירה, ומנפיקות תעודות זכאות לתוכנית "מחיר למשתכן" מטעם משרד הבינוי והשיכון אינם נמצאים בתוך היישובים הערבים.**
- להתאים את הגדרת השכרת דירה מקרוב לדפוסי המגורים ביישובים הערביים - עלפי נהלי משב"ש, לא יינתן סיוע לדירה המושכרת מקרוב משפחה של מבקש הסיוע, במידה ומתקיימת ביניהם הקרבה המשפחתית הנ"ל:**

- בן/בת זוג או ידוע/ה/ בציבור, בן/בת זוג לשעבר, או ידוע/ה בציבור לשעבר.
- ילדים ובני זוגם (בן/בת/חתן/כלה/בני זוגם).
- הורים והורי הורים ובני זוגם (אבא/אמא/סבא/סבתא ובני זוגם).
- נכדים ובני זוגם (נכד/נכדה ובני זוגם).
- אחים ובני זוגם וילדיהם (אח/אחות ובני זוגם ואחיינים/ות).
- אחים של ההורים וילדיהם (דוד/ה ובני זוגם ובן/בת דוד/ה).

אנו ממליצים **להגמיש את המגבלה** המוזכרת בדבר שכירות מקרוב משפחה, ולאפשר ביישובים הערביים מתן זכאות לסיוע בשכר דירה גם במקרים בהם השוכר נמצא בקרבה משפחתית שניה לבעלי הנכס, כלומר, במקרים בהם השוכר הוא בן דוד, נכד או סבא של המשכיר.

- **התאמת הגדרת "חסר דירה" למצב הקנייני ביישובים הערביים** - על מנת להיות זכאי לסיוע בשכר דירה, אזרח צריך להיחשב כ"חסר דירה". קריטריון זה בהגדרה של "חסרי דירה" הינו בעייתי וזאת נוכח בעיות רישום והסדר זכויות במקרקעין ביישובים הערביים אשר מביאים לכך שהרישום בטאבו אינו תואם את המצב הקנייני בפועל. אנו ממליצים על מיפוי מצב קיים באמצעות איסוף נתונים בדבר מצב ההסדר ורישום הזכויות בחברה הערבית מהאגף לרישום והסדר במקרקעין במשרד המשפטים או לחילופין להתאים את הגדרת "חסר דירה" עבור האזרחים הערבים ולהפעיל מבחן חלופי של "הבעלות הלכאורה" והמתחשב בנסיבות ההיסטוריות, הקנייניות והתכנוניות של האזרחים הערבים.

שלב מימוש הסיוע בשכ"ד:

שיעור מימוש הזכאות לסיוע בשכר דירה ביישובים ערביים הוא 2.7% בלבד מממשי הסיוע בשכר הדירה המתגוררים ביישובים הערבים שיעור זה נמוך משיעור מימוש ביישובים מעורבים (28%) ואף נמוך משיעור המימוש ביישובים יהודיים (כ-69%).

המלצותינו בנושא זה הן:

- **השוואת היקפי הסיוע בין שני קבוצות זכאים** - ממתנינים לדיוור ציבורי וזכאים בשוק הפרטי: על פי הוראת נוהל הדיוור הציבורי, אזרחים המצויים ברשימת ההמתנה לקבלת דיוור ציבורי זכאים לתעריף סיוע בשכ"ד בהיקף גבוה מזה שאליו זכאים אזרחים המבקשים לממש סיוע בשכר דירה בשוק הפרטי. בהיעדר דיוור ציבורי ביישובים הערבים אין ביכולת תושביהם להכנס לרשימת ההמתנה לדיוור הציבורי, וכך נוצרת אפליה נוספת - כפועל יוצא מנוהל זה לא רק שתושבי הישובים הערבים אינם זכאים לדיוור ציבורי אלא שהם מקבלים סיוע בהיקף נמוך יותר מהסיוע המוגדל שאותו מקבלים הממתנינים לדיוור הציבורי. חשוב לציין, כי ועדת אלאולף עמדה על האפליה הזו ואף המליצה לתקנה, המלצה שטרם יושמה בלשון ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים. לפיכך, אנו ממליצים, להשוות את הסיוע הניתן לאזרחים הערבים לשכירות להיקף הסיוע הניתן לרשימת הממתנינים לקבלת דיוור ציבורי.

- **השוואת היקפי הסיוע בין ישובים קטנים לישובים גדולים** - בהוראת סעיף 4.1 לנוהל "השתתפות בתשלום שכר דירה" נקבע, כי ניתן לספק סיוע בשכר דירה רק ביישובים שהוגדרו כיישובי שכר דירה. סעיף 2.15 בנוהל מגדיר כי יישובי שכר דירה הם יישובים שהינם ערים או יישובים שאינם ערים אך מספר התושבים בהם גדול מ-1000 ועל פי מפקד אוכלוסין האחרון היו ביישוב לפחות 5% ממשקי בית ששכרו דירה מבעל בית פרטי ובתנאי שהם מונים לפחות 30 משקי בית. יישום הקריטריון בקרב האזרחים הערבים מעורר קשיים בשתי רמות: הראשונה - העדר הכדאיות הכלכלית בשל גובה והיקף הסיוע הנמוך שאינו מעודד את האזרחים הערבים לממשו. ועדות ציבוריות כבר עמדו וביקרו את היקף הסיוע הממשלתי הנמוך בכלל. הדברים יפים שבעתיים לתושבי היישובים הערבים שהוכרו כיישובי שכר דירה שרובם יישובים קטנים המקבלים סיוע נמוך יותר מהיישובים הגדולים כ-70% כאמור ולבטח בזמן משבר

כלכלי כפי שאנו חווים ועתידים לחוות בעקבות הקורונה. תימוכין לאמור, משרד הבינוי והשיכון אף ציין, כי רבים מהזכאים נותרים ללא פיתרון דיור הולם, משום שאין לאל ידם למצוא מימון משלים לסיוע הנמוך. לאור האמור, אנו ממליצים למשרד האוצר להעלות את היקף הסיוע הממשלתי בתשלום שכר דירה, ובפרט הסיוע הניתן לאזרחים הערבים ביישובים הערבים.

- **התאמת הקריטריונים לזכאות לזכויות סוציאליות** - הצורך במיצוי זכויות סוציאליות בשגרה וביתר שאת בחירום מחייב התאמת הקריטריונים לזכאות להן כך שיתאימו לקבוצות האוכלוסייה הזקוקות להן. כך, החרגת מעגל הזכאים לקבלת דמי אבטלה בין הגילאים 18-20 פוגעת קשות בחברה הערבית שברובה צעירה ודווקא צעירים בגילאים אלו הם המפרנסים העיקריים במשפחותיהם. זאת על רקע תחולת העוני הגבוהה בחברה הערבית רק מגביר את הצורך לדמי אבטלה. בעניין זה הייתה פניה פורמלית של ח"כ יוסף ג'בארין מהרשימה המשותפת למשרד העבודה והרווחה לשינוי הקריטריון נכון לעתה טרם נערך כל שינוי. אנו ממליצים לערוך בחינה מערכתית בדבר שיעורי מיצוי גמלאות המוסד לביטוח לאומי לרבות דמי האבטלה במשבר הקורונה בין יהודים וערבים. בהמשך לכך, לפרסם את ממצאי הבחינה על מנת לבחון האם ועד כמה רחבים הפערים בין יהודים וערבים בהקשר זה, לאתר את הגורמים לכך ולספק להם מענה הולם.

7. האוכלוסייה הערבית-בדואית בנגב

מציאות החיים בכפרים הערבים-הבדואים בנגב מתאפיינת בין השאר בתשתיות פיזיות ומוניציפליות רעועות, נגישות גרועה לשירותים, תת-פיתוח ומדדי עוני קיצוניים.²⁴ על רקע מציאות זו, מוצאים עצמם כעת תושבי הכפרים פגיעים במיוחד בהתמודדות עם המשבר הבריאותי והחברתי-כלכלי הנגרם כתוצאה ממחלת הקורונה: המשאבים הקיימים בימי שגרה אינם מספקים לצורך התמודדות עם התנאים המיוחדים הנדרשים לצורך הגנה על תושבי הכפרים מפני הידבקות בנגיף או מתן מענה למצוקה חברתית וכלכלית בזמן התפשטות המגפה או בתקופה שאחריה, ואף אינם מאפשרים לתושבי הכפרים לעמוד בהנחיות הממשלתיות הבסיסיות להגנה מפני הנגיף.

לאור האמור, לא ניתן להמשיך ולהתעלם מהמחסור בתשתיות ושירותים בסיסיים בכפרים הבלתי מוכרים, ויש צורך בפיתוח תשתיות מינימליות שיספקו מענה בשעות חירום, ואפשרו, גם לאוכלוסייה מוחלשת ופגיעה זו, יציאה בטוחה מהמשבר.

נוסף, כי לחברה הבדואית בכפרים בנגב מספר מאפיינים ייחודיים הצפויים לדרוש התאמות בטיפול במשבר והיציאה ממנו. בין השאר: המחסור בדרג מוניציפלי מקומי בכפרים הבלתי מוכרים,²⁵ הקושי באיסוף מידע ומיפוי וכן חסמים תרבותיים וחברתיים. לכן, כל פעילות מתוכננת יש לבצע תוך תיאום מלא עם המועצה לכפרים הבלתי מוכרים וארגוני חברה אזרחית נוספים, על מנת לוודא שהפתרונות המוצעים מותאמים לצרכי האוכלוסייה ועומדים בקנה אחד עם המצב הנוכחי בשטח.

בפרק זה, מפורטים מספר היבטים הרלוונטיים במיוחד לאוכלוסייה הערבית-בדואית בנגב, ובפרט לאוכלוסיית הכפרים המוכרים והלא מוכרים המקבלים שירותים ממועצות אלקסום ונווה מדבר.

מוכנות למצבי חירום:

²⁴המדובר במיוחד בכפרים המקבלים שירותים מהמועצות האזוריות 'אלקסום' ו'נווה-מדבר'. סה"כ 11 כפרים מוכרים ו-37 כפרים בלתי-מוכרים. אלא אם כן מוגדר אחרת, הנתונים המובאים בפרק זה מתייחסים לכלל האוכלוסייה הבדואית בנגב, הכוללת את היישובים העירוניים, הכפרים המוכרים והכפרים הבלתי מוכרים.

²⁵אספקת שירותים עבור הכפרים הבלתי מוכרים נעשית ע"י המועצות האזוריות הנ"ל, אולם קיימים חסמים משמעותיים הנובעים מבעיות ברישום ומתת-תקצוב ממשלתי, המונעים מהמועצות האזוריות לספק מענה ראוי לתושבי הכפרים.

תחת סעיף זה מוצגים מספר היבטים עיקריים שהקשו על התמודדותם של תושבי הכפרים בזמן המשבר, אולם מלווים אותם גם בימי שגרה וצפויים להשפיע על מוכנות התושבים לכל משבר עתידי:

1. תשתיות תברואה/ תשתיות תומכות בריאות:

תושבי הכפרים הבלתי מוכרים סובלים ממגוון בעיות תברואה, כולל מחסור בתשתיות ביו, איסוף אשפה וכן חיבור לקוי למים, המתאפיין בלחץ מים נמוך ובלתי-רציף, ואיכות מים נמוכה. לכך נוספות בעיות של עלות-מים גבוהה במיוחד, עבור אותם התושבים שאינם מחוברים לספק-מים מפוקח (תאגיד המים 'מימי-הנגב'), אלא מקבלים מים ישירות מנקודה מרכזית של חברת מקורות. במצב חירום שבו מונחים התושבים להישאר בבתיהם ולהרבות בשטיפת ידיים ושמירה על היגיינה, מצוקת המים מונעת מתושבי הכפרים למלא אחר ההנחיות. בנוסף, המצוקה הכלכלית הצפויה עבור רבים מהתושבים שיאבדו את עבודתם, מחריפה עקב חובת תשלום סכומי כסף גבוהים במסגרת חשבון המים.²⁶ המחסור בתשתיות ושירותי תברואה הפך את הכפרים הבדואים בנגב למוקד פוטנציאלי להתפשטות המגיפה, וצפוי להחליש את עמידותם של היישובים הבדואים בפני משברים דומים ואחרים בעתיד.

המלצתנו בנושא זה היא:

בעוד קיים צורך במידע נוסף לגבי בעיות הנוגעות לאיסוף אשפה ולתשתיות ביו, תחומים אשר מתאפיינים במורכבויות מוניציפליות ותשתיות משמעותיות, **קיים פיתרון קל ופשוט להקלה על מצוקת החיבור למים: חיבור רוחבי ומידי, ע"י רשות המים ותוך הקצאת התקציב והמשאבים הנדרשים לכך, של תושבי הכפרים הלא מוכרים לספק המפוקח 'מימי-הנגב'**, תהליך שכבר החל בחלק מהכפרים ויתן מענה לבעיות הדוחקות של עלות המים והחיבור הקולקטיבי ויקל את התמודדותם של תושבי הכפרים הבלתי מוכרים הן עם המשבר הבריאותי והן עם המשבר הכלכלי.

2. נגישות פיזית:

בתקופת המשבר הנוכחי, נותרו תושבי הכפרים הבלתי מוכרים מנותקים לחלוטין משירותים בסיסיים וחיוניים. חמור במיוחד הוא הניתוק משירותי ומוסדות בריאות ורווחה, שחשיבותם בזמני חירום מובנת מאליה, במיוחד עבור אוכלוסיות בסיכון ואוכלוסיות מוחלשות מבחינה חברתית-כלכלית.²⁷ המחסור בנגישות בעל שני רכיבים עיקריים:

א. מחסור במרכזי שירותים: ככלל, שירותים ציבוריים אמורים להינתן בכפרים הבלתי מוכרים ב"מרכזי שירותים חיוניים" במבנים יבילים. אולם כיום קיימים אלו ב-9 כפרים בלבד, ורובם כוללים מוסדות חינוך בלבד, ללא שירותי בריאות או רווחה. התוצאה: ב-33 מתוך 37 הכפרים הבלתי מוכרים, לא פועלות מרפאות והתושבים מנותקים לחלוטין משירותי בריאות.²⁸

ב. תשתיות דרכים: רשת דרכי העפר המחברת את הכפרים לכבישים הראשיים, אשר אינה מתופעלת או מתוחזקת ע"י המדינה, סובלת מתת-תחזוקה ועבירות נמוכה. במצב זה, מתקשים התושבים בהגעה אל מוקדי השירותים ומן הצד השני, רכבי חירום אינם מגיעים אל בתי התושבים וכך נמנעת מהם גישה לשירותי חירום בביתם במקרה הצורך.

המלצותינו בנושא זה הן:

- **הקמת מרכזי שירותים:** מתוקף תמ"מ 40/14/4 ותיקוניה, ניתן לאשר ולהקים מרכזי שירותים חיוניים במבנים יבילים בהם יינתנו גם שירותי בריאות ורווחה. כך תובטח נגישות מינימלית לשירותים חיוניים אלו גם בכפרים בלתי-מוכרים.

²⁶ סוגיות בריאות וסביבה בכפרים הבלתי מוכרים בנגב, "מרכז המחקר והמידע של הכנסת, כתיבה: שירי בס-ספקטור, 30.1.11 ותכתובות עם פקדי רשות המים משנים 2019-20.

²⁷ ראו בנוסף, פנייה משותפת של סיכוי האגודה לזכויות האזרח לבנק הדואר בנושא קבלת קצבאות דרך כרטיסי חיוב ישיר בכפרים הבלתי מוכרים מתאריך 7.4.20

²⁸ ב-4 כפרים בלתי מוכרים בלבד קיימות מרפאות: אלזרנוג, עבדה, עוג'אן ווואדי אלנעם. עתירה דחופה הוגשה בנושא זה בתאריך 20/4/1 ע"י עמותת עדאלה, המועצה לכפרים בלתי-מוכרים וגופים נוספים.

- **תיקון תוואי דרכי העפר:** שיפור מצבן של דרכי העפר המרכזיות המשמשות את תושבי הכפרים (ללא סלילה) אינו כרוך בהקצאות תקציביות גדולות. לאור האמור, אנו ממליצים להקצות את התקציבים הנדרשים לכך באופן מיידי על מנת לאפשר עבירות טובה יותר ותחזוקה מועטה יותר לאורך זמן, בסטנדרט דומה לזה של דרכים חקלאיות או דרכי נוף. בהקשר זה, נתייחס למתווה שהוגש בשנת 2018 ע"י המועצות האזוריות אלקסום ונווה-מדבר. המתווה, המתבסס על מסלולי ההסעות של תלמידי בתי-הספר, מציע תיקון תוואי לאורך כ-100 ק"מ בכפרים הבלתי מוכרים, בעלות של כ-11 מלש"ח לתקופת זמן של 10 שנים.

3. נגישות טכנולוגית:

לאור המשבר הנוכחי, התחזקה המגמה של אספקת שירותים ציבוריים באמצעים אלקטרוניים. לדוגמה: קבלת דמי אבטלה או ייעוץ רפואי. יש להניח כי מגמה זו תמשיך ותתחזק גם בתום המשבר, במיוחד עם תחילת יישום תכניות הסיוע ממשלתיות. גם במישור זה, סובלים תושבי הכפרים מאפליה מובנית, כאשר ברבים מהכפרים החיבור לרשת הטלפון ו/או האינטרנט לקוי או חסר, בנוסף לבעיות כרוניות של מחסור בתשתיות חשמל.²⁹ כך, בנוסף לנגישות הפיזית הגרועה, רבים מתושבי הכפרים סובלים מחסור בנגישות טכנולוגית לשירותים חיוניים.

ב-27.4.20 פירסמה הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב הודעה, לפיה: "הוחלט לחבר את היישובים הבדואים בתשתיות תקשורת אל חוטית בעלות כוללת כ-20 מליון ש"ח תוך כחודשים בשיתוף עם מפעל הפיס, לתגבר את תשתיות התקשורת ביישובים ע"י חברות התקשורת, קווי ואלחוטי, ורכישת מחשבים חדשים באמצעות מפעל הפיס. הכל יבוצע באמצעות המועצות המקומיות והאזוריות".³⁰ מדובר במיזם חשוב ומבורך, אולם ממידע שהגיע אלינו מגורמים בשטח, נראה כי **החיבור המתוכנן מיועד ליישובים המוכרים בלבד, ללא מענה לצורך בתקשורת עבור תושבי הכפרים הבלתי מוכרים.**

המלצותנו בנושא זה היא:

לאור הקשיים בגישה פיזית לשירותים, חשוב במיוחד לוודא את הנגישות הטכנולוגית בקרב תושבי הכפרים הבלתי מוכרים, ככלי להתמודדות עם המשבר וניהול חיי היומיום בתקופה זו. לכן, **נבקש לוודא שהמיזם הנ"ל יופעל גם בכפרים הבלתי מוכרים.** בכל הנוגע לחלוקת מכשירים לתושבים, מומלץ לבצע את החלוקה, בנוסף על הרשויות המקומיות, גם בשיתוף עם חדר המצב של הכפרים הבדואים והמועצה לכפרים הבלתי מוכרים, על מנת להבטיח מתן מענה הולם ומספק לצורכי התושבים.

התמודדות מערכת החינוך בכפרים הבדואים עם המשבר והשלכותיו:

תיאור מצב:

מערכת החינוך הבדואית בנגב היא אחת החלשות ביותר בישראל, כפי שניכר במגוון מדדים:

- בשנים 2018-2019, כ-4,000 ילדים בגילאי חינוך חובה לא למדו בגני ילדים ברשויות הבדואיות בנגב. המדובר בכ-16% משכבות הגיל 3-5.³¹

²⁹ 2019, Ghalia Abu-Kaf, Amit Schejter and Muhammad Abu Jafar, Telecommunications Policy

³⁰ עמוד הפייסבוק של הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב

³¹ נתונים שהתקבלו בתגובה לבקשת חופש מידע ממשרד החינוך, 27.2.20. ראו גם: "החינוך הבדואי בנגב 2018", מרכז המחקר

והמידע של הכנסת, כתיסה: אתי וייסבלאי, 18.12.18.

- בשנת 2018, עמד אחוז הזכאות לבגרות מכלל מחזור בני ה-17 ביישובים הבדואים בנגב על **38.9%**, בהשוואה ל-58.8% בחברה הערבית ללא הבדואים בדרום ומזרח ירושלים, ול-80.6% בחברה היהודית הלא-חרדית. בפילוח מגדרי, 27% בלבד מקרב הבנים הבדואים בגיל 17 בדרום, היו זכאים לתעודת בגרות.
- אחוז הנשירה המצטברת מכיתה ה'-י"ב עמד בשנת 2018 על **24.6%** ביישובים הבדואים בדרום, פי 2 מזה של החברה הערבית בצפון ובמרכז ללא ירושלים (13.2%) וכמעט פי 4 לעומת חברה היהודית הלא-חרדית (6.5%).
- בהתאם, קיים פער עקבי בין הישגי תלמידים בבחינות המיצ"ב בחינוך הבדואי בנגב לבין הישגי תלמידים בחינוך העברי ובחינוך הערבי.³²

המצב חמור במיוחד במועצות האזוריות המספקות מענה לכפרים המוכרים והבלתי מוכרים וסובלות בין היתר ממחסור במבני חינוך ותשתיות פיזיות ירודות של מבני החינוך הקיימים.³³

השפעת משבר הקורונה:

המחסור בתשתיות חשמל ואינטרנט, שהוזכרו מוקדם יותר, יחד עם מחסור במכשירים אלקטרוניים בבתי הילדים, אינם מאפשרים לקיים שגרה של למידה מרחוק. בפועל, מערכת החינוך בכפרים הבדואים הושבתה כמעט לחלוטין עם פרוץ המשבר וסגירת מוסדות החינוך.³⁴

למצב זה עלולות להיות מגוון השלכות אפשריות. לדוגמה:

1. **מחסור בפיקוח על ילדים ועלייה בסיכון לתאונות בבית:** תושבי הכפרים הבלתי מוכרים הם אחת הקבוצות הפגיעות ביותר לתאונות של ילדים במרחב הביתי. זאת עקב מחסור כרוני בתשתיות, מחסור בפיקוח על הילדים (בין השאר עקב המחסור במסגרות לגיל הרך) וריבוי של משפחות מרובות ילדים.³⁵ במצב בו נותרים הילדים ללא מסגרת קבועה או תעסוקה מרחוק, עולה אף יותר הסיכון לתאונות מסוג זה.
2. **אי ביטחון תזונתי:** רבים מילדי הכפרים לוקחים חלק במפעלי הזנה בבתי-הספר, אשר עקב המצב אינם פועלים כסדרם. במצב זה, לאור הרקע חברתי-כלכלי החלש ושיעור העוני הגבוה, נמצאים ילדים רבים במצב של חוסר ביטחון תזונתי, אשר נדרש עבורו פיתרון מיידי (ראו פרק "מצב חברתי-כלכלי ורווחה").

אך מעל לכל, **המצב שבו מערכת החינוך בכפרים מושבתת למשך חודשים, בעוד שאר תלמידי ישראל ממשיכים בשגרת לימודים מרחוק (גם אם חלקית), בהכרח יעמיק את הפערים הקיימים בין תלמידי הנגב הבדואים לבין שאר תלמידי מערכת החינוך.** מגמה זו צפויה לבוא לידי ביטוי בנתוני התוצאה של מערכת החינוך בעתיד.

המלצותינו בנושא זה הן:

לאור השבתת מערכת החינוך בכפרים הבדואים בנגב למשך חודשיים ויותר, קיים צורך בהשקעת משאבים ייעודית לצורך מניעת הרחבת הפערים ותמיכה בתלמידי הכפרים בהמשך לימודיהם. להבנתנו, אחת הבעיות העיקריות הוא **הפיזור הגיאוגרפי הגרוע של מוסדות החינוך** שמהווה חסם משמעותי בפני השתתפות תלמידים במערכת החינוך. לדוגמה, החסם העיקרי בפני השתתפות ילדי גן במערכת החינוך אינו הימצאות כיתות אלא מרחקן ממקום המגורים של הילדים, והצורך בנסיעה ארוכה ומסוכנת מבית הילד אל גן הילדים.³⁶ דוגמה נוספת: מניתוח נתוני השתתפות תלמידים בגילאי

³² נתוני למ"ס, דו"חות מיצ"ב של ראמ"ה ו- "החינוך הבדואי בנגב – תמונת מצב" מרכז המחקר והמידע של הכנסת, כתיבה: אתי וייסבלאי, 30.10.2017.

³³ שם

³⁴ נייר עמדה: פערים דיגיטליים והשפעתם על מצב התלמידים בחברה הערבית" יוזמות אברהם, 24.3.20. וכן עתירה דחופה של ארגון 'עדאלה' בנושא מתאריך 5.4.20.

³⁵ "דרישות, טביעות ופציעות: נתוני תאונות הילדים בחברה הערבית". כתבה באתר 'ynet' מתאריך 11.12.19.

³⁶ "הפיתרון למחסור בנגישות לגני הילדים ביישובים הערבים הבדואים בנגב" נייר עמדה של עמותת 'סיכוי', אוגוסט 2018.

תיכון עולה כי אחד הגורמים המשמעותיים ביותר למניעת נשירה, הוא יצירת רצף חינוכי בגילאים ז'-י"ב, זאת בניגוד למצב הקיים ברוב בתי הספר בכפרים הבלתי מוכרים, אשר מספקים מענה עד לכיתה ח' או ט', לאחריו נדרשים התלמידים לעבור לבית-ספר ביישוב אחר.³⁷

לכן, כל מהלך להמשך חיזוק מערכת החינוך בגנב מחייב התייחסות להיבט זה וכפועל יוצא, הקצאת תקציבים ייעודיים **להקמת מוסדות חינוך חדשים בכפרים**. לצורך כך, מוצע להתייחס לתיקון תמ"מ 40/14/4, המתיר הקמת מוסדות חינוך במבנים יבילים במסגרת מרכזי שירותים חיוניים.

יש לציין כי מבחינה תקציבית הוספת מרכזי שירותים חיוניים אף צפויה להיות חסכונית יותר ממתווה ההסעות הנוכחי, וזאת עקב העלות הגבוהה של הפעלת ההסעות בכפרים.³⁸

בנוסף, מומלץ לפעול **להכנת תכניות מגירה להתמודדות עם משברים עתידיים שידרשו מעבר ללמידה מרחוק**. על התכניות לכלול התייחסות לנושאים הבאים:

1. כיסוי אינטרנטי: נושא זה טופל לאחרונה במסגרת פעילות משותפת של משרד החקלאות ומשרד התקשורת.
2. חלוקת מכשירים: גם כאשר נפתרת בעיית החיבור לרשת האינטרנט, רבים מהתלמידים מודרים ממערכת הלמידה מרחוק עקב המחסור במכשירי קצה כמו מחשבים, טאבלטים וטלפונים חכמים. מטבע הדברים, המצב קשה במיוחד במשפחות מרובות ילדים. לכן, כל פיתרון המבוסס על למידה מרחוק, יצטרך לכלול חלוקת מכשירים לתלמידים.
3. חלוקת חומרי למידה "offline": לאור המחסור בתשתיות, ראוי לשקול גם פתרונות משלימים שאינם דורשים חיבור לאינטרנט. לדוגמה, בחודשיים האחרונים, פעלו מספר יוזמות מקומיות לחלוקת חומרים כתובים (לדוגמה חוברות הפעלה לילדים) או אפליקציות על מכשירים אלקטרוניים שאינן דורשות חיבור תמידי לרשת האינטרנט.

מצב חברתי-כלכלי ורווחה:

תיאור מצב:

האזרחים הבדואים בנגב מהווים את אחת האוכלוסיות העניות ביותר במדינת ישראל:

- כל הישובים הבדואים בדרום מאכלסים באופן קבוע את אשכול סוציו-אקונומי 1, הנמוך ביותר, לפי דירוג הלמ"ס.
- שיעורי תעסוקה נמוכים, בפרט בקרב נשים: בשנת 2017, שיעור התעסוקה בנגב (ביישובים המוכרים בלבד) עמד על 72% בקרב גברים ו-34% בקרב נשים, זאת לעומת 85% לגברים ו-76% לנשים בקרב כלל האוכלוסייה הישראלית.³⁹
- שני שלישי מתושבי הנגב הערבים נמצאים מתחת לקו העוני: בשנת 2018 עמדה תחולת העוני על 73% מקרב תושבי הדרום הערבים. זאת לעומת 47.4% בקרב כלל החברה הערבית ו-14.5% בחברה היהודית.⁴⁰
- תלות בהשלמת הכנסה: בשנת 2017, עמד שיעור מקבלי הבטחת הכנסה ברשויות הבדואיות על 16.2%, וזאת לעומת נתון ממוצע של 2.9% בכלל הרשויות המקומיות בארץ.⁴¹

בתוך זאת, מצבם החברתי-כלכלי של תושבי הכפרים חמור אף יותר. זאת בין השאר כתוצאה מיכולת התפרנסות מוגבלת (כפועל יוצא של כשלי מערכת החינוך שהוזכרו לעיל) והסתמכות באופן מסורתי על פרנסה מחקלאות. רוב המשפחות

³⁷ נתונים שהתקבלו בתגובה לבקשת חופש מידע ממשרד החינוך, 27.2.20

³⁸ הפיתרון למחסור בנגישות לגני הילדים ביישובים הערבים הבדואים בנגב" נייר עמדה של עמותת 'סיכוי', אוגוסט 2018. ראו גם, המלצה דומה במסמך "הערכת מצב – משבר הקורונה ועולם התכנון" שפורסם ע"י אגף בכיר לתכנון אסטרטגי במינהל התכנון (תחת סעיף "טיפול באוכלוסיות חלשות").

³⁹ נתוני סקרי כוח אדם של הלמ"ס בעיבוד מכון ברוקדייל.

⁴⁰ "ממדי העוני והפערים החברתיים – דו"ח שנתי 2018", המוסד לביטוח לאומי, דצמבר 2019

⁴¹ למ"ס, קובץ רשויות מקומיות לשנת 2017, בעיבוד מכון ברוקדייל.

השלכות המשבר:

המלצותינו בנושא זה הן:

מומלץ לפעול להקמת מנגנון משולב, בשיתוף הרשויות המקומיות, המועצה לכפרים הבלתי מוכרים וארגונים חברה אזרחית האחרים, במטרה לנצל את היתרונות היחסיים השונים של הגופים הפועלים בשטח, להביא לאיגום משאבים ולמקסם את התועלת בסיוע הניתן כיום.

 لعموتت سيكوي جمعية سيكوي